

HET LAND VAN AALST

TIJDSCHRIFT VAN DE
HEEMKUNDIGE VERENIGING
« HET LAND VAN AALST »

Jaargang XIII — 1961

Nr. 2

Bijdrage tot de Geschiedenis van het Godsdienstig Leven en de Kerkelijke Instellingen in het Land van Aalst tussen 1550 en 1621

TWEEDE HOOFDSTUK

HET GEWAPEND OPTREDEN TUSSEN 1580 EN 1582

Het Land van Aalst had vooral te lijden onder het optreden van gewapende benden van 1580 tot 1582, na het verbreken van de Godsdienstvrede, een gevolg van de Pacifikatie van Gent (5 november 1576). Op 19 september 1579 sloot Willem van Oranje te Plessis een verbond met de hertog van Anjou. Op 26 juli 1581 werd Filip II door de Staten Generaal vervallen verklaard... Inmiddels woedde de strijd en werd het Land van Aalst op de Orangisten veroverd. Op 30 november 1581 was Doornik door Farnese ingenomen; Oudenaarde kapitulde op 5 juli 1582, na 3 maand weerstand; Aalst einde 1583; op 18 augustus 1584 volgde Dendermonde en op 17 september 1584 Gent, beide laatste gelegen op de grens van het Land van Aalst.

Uit de dekanale verslagen vernemen wij dat de meeste kerken werden vernield en (of) ontwijd tussen 1579 en 1582. Dit wordt aangegeven voor Berchem (1), Dikkele (2), Edelare (3), Elst (4), Leupegem (5), Melden (6), Nederename (7), Rozebeke (8), Schorisse (9), St-Denijs-Boekel (10) en Zegelsem (11). Te Edelare werden eveneens de kapel van Kristus in de Olijfhof en deze van de leprozerie van Oudenaarde volledig verwoest in 1580 (1593), eveneens deze van de H. Vincentius te Maarke (1593). Te Moorsel werd de kapel van St. Goedele, samen met de kerk omstreeks 1580, door de ketters uitgebrand (1596) en te Wichelen onderging de kapel van Schoonaarde in 1580 hetzelfde lot (1595), terwijl op 23 april 1582 de St. Amandskapel te Erembodegem door de geuzen werd vernield.

Voor verschillende andere kerken wordt de verwoesting en profanatie door de geuzen vermeld, zonder evenwel een nadere tijdsbepaling aan te geven. Wij weten nochtans dat zij tot de periode 1580/82

- (1) « cimiterium cum templo fuit anno 1580 aut circiter profanatum » (1593).
- (2) « profanatio in postremis tumultibus a° 80 facta » (1593).
- (3) « ecclesia et turris deleta ex incendio ab anno 80 » (1600); « cimiterium profanatum anno 82 » (1593).
- (4) « templum cum turri exustum fuit a° 82 » (1593).
- (5) « ruina turris et fabricae quae anno 80 per hereticos plane fuit sole aequata » (1593).
- (6) « cimiterium cum templo profanatum ex occisione multorum anno 80 et seq. » (1593).
- (7) « ecclesia plane destructa anno 80 » (1593).
- (8) « ecclesia ab hereticis a° 1579 exusta » (1616).
- (9) « templum totum cum turri his turbis anno 80 exustum » (1593).
- (10) « cimiterium cum templo profanatum anno 1580 aut circiter » (1593).
- (11) « turris hoc anno erigatur cum combusta anno 1580 » (1608).

teruggaan, waarin meer dan vijftig kerken in het Land van Aalst werden afgebrand. De kerk van Lede werd de prooi der vlammen op 8 mei 1581 (12) door de Gentse rebellen. Tal van kerken ondergingen hetzelfde lot in dergelijke omstandigheden. Wij weten immers dat het grootste gedeelte van het Land van Aalst begin 1580 (13) in de handen van de Staatse troepen was, uitgezonderd de stad Aalst zelf, die slechts op 23 april 1582 werd ingenomen door de troepen van Oranje, die er bleven tot einde 1583. Ninove (30.3.1580), het kasteel van Liedekerke (mei 1580), het slot van Moorsel (16.7.1580), het kasteel van Gijzegem (6.12.1580) zijn bolwerken in de handen van de Orangisten, van waaruit de omgeving wordt bestookt. Zo werd Haaltert en Kerksken door de soldaten van Moorsel geplunderd in april 1581. Is het bij deze gelegenheid dat de kerk van Kerksken werd afgebrand en deze van Haaltert verwoest? (14).

« Op 9 juni 1580 verbrandden de Staetsche Sottegem en Oosterzele, zoo dat er nauwelijks een geheel huys te vinden was tusschent Gend, Aelst, Geerardsbergen en Ninove » (15).

« Op 27 februari 1581 werd de kerk en enige huizen van Velzeke door « de Ongewilligen afgebrand » (16).

Er dient hier opgewezen te worden, dat de verwoesting van de kerken niet steeds uit loutere haat tegen de katolieke eredienst plaats vond, maar dat de kerken soms als versterkingen werden ingericht, waarbij de kerkhofmuur als eerste weerstandslinie dienst deed. Dit komt voor enkele parochies duidelijk naar voor in de dekanale verslagen, o.m. voor Beerlegem (17), Paulatem (18) en St.-Blasius-Boekel (19).

Ten andere het waren niet slechts de geuzen die kerken afstookten, ook de soldaten van de koning van Spanje maakten zich hieraan plichtig te Nederbrakel en te Oprekkel, terwijl burgers van Lessen de kerk van Moerbeke, waarin de rebellen een toevlucht hadden gezocht, in brand staken.

De uitgebreidheid van de ramp wordt nog klaarder aangetoond in het hoofdstuk, waarin gehandeld wordt over de kerken.

(12) *Memorieboek der Stadt Ghendt*, II, blz. 253; eveneens L.v.A., jg. IX, 1957, blz. 238.

(13) **Fr. de Cacamp**, in L.v.A., jg. VIII, 1956, blz. 117-150, jg. IX, 1957, blz. 1-32, 217-244.

(14) *ibidem*, jg. IX, 1957, blz. 236.

(15) **P. Bernardus de Jonghe**, *Gendsche Geschiedenissen ofte Kronijke van de Beroerten en Ketterije binnen en ontrent de stad van Gend*, II, blz. 219.

(16) *ibidem*, II, blz. 248.

(17) « Cemiterium pro maxima parte est muris cinctum, in quibus tamen tumuluum occasione ad fortificationem templi directi superiores lapides, vulgo de decxsteen » (1593).

(18) « septa et muri cemiteriij contracti occasione fortificationis templi » (1593).

(19) « cemiterium est plenum ab una parte aggeribus ex munitione anni 83 » (1595).

DERDE HOOFDSTUK

DE PASTOORS

1 §. Het te kort aan kandidaten.

De godsdiensttroebelen hadden als eerste gevolg dat op tal van parochies geen pastoor meer resideert, maar dat deze bediend worden, zo goed of zo kwaad het gaat, door de pastoor van een naburige parochie. De priesterroepingen hebben niet slechts afgenomen, maar de rekrutering werd gedurende enkele jaren in feite stop gezet. Enkele pastoors hadden hun post verlaten (gevlucht (1), gevangen genomen (2) of afvallig); andere werden door overlijden uitgeschakeld en in hun vervanging kon evenmin worden voorzien. Ook waren er, in die droeve tijden voor de kerk, die hun taak verwaarloosden, als de pastoor van Moortzele (3) en de deservitor van Onkerzele (4). Andere zijn trouw op hun post gebleven, spijs de dreigende gevaren (5).

De periode 1580-1600 hangt een troosteloos beeld op van de toestand in de kerk, wat de roepingen tot het priesterschap betreft. De abt van Ninove kan geen kapelaans bezorgen te Borchtlombeek (1592), te Liedekerke (1593) (6) of te Ninove (1592), bij gebrek aan klooster-

-
- (1) Enkele priesters worden in de dekanale verslagen aangegeven, als hebbende hun post verlaten, nl. Oliverus Bosuut, pastoor te Berchem (« aliquando suam ecclesiam desertam aufugit », 1575). magister Jacobus van der Smessen, pastoor te Hemelveerdegem (« relicto grege, alio se contulit, nescio quo », 1589), magister Bartholomeus Bentinck, pastoor te Herdersem (« in Hollandia » — in randnota « destitutus fuit », 1598), Hieronymus Breeckpot, pastoor te Idegem († Aat o. 1580), Gerardus Metz, pastoor te St.-Goriks-Oudenhove († Henegouwen, 1574), Christoffor Spitaels, pastoor te Nederbrakel (« ex Hannonia reversus », 1592); te Onkerzele « in locum domini Judoci Cossijns, pastoris absentis, introduxi dominum Gulielmum ab Yedeghem » (1589). Joannes Torrentinus, pastoor te St.-Martens-Lierde, « qui post panicum tumultum ex Hannonia reversus est » (1597).
 - (2) Te Schendelbeke: « pastor magister Christianus de Cuyperre et deservitor Christianus Vileyns, qui hoc anno a latronibus abductus, didicit quid sit incidere in manu fidei hostium et eadem nocte qua pastor captus fuit » (1592); te St.-Maria-Horebeke: Anthonius de Bock, die 2 of 3 keren werd gevangen genomen en leeg geplunderd, « in panico tumultu gregem sibi commissum non dereliquit » (1592, 1596); te Munte Joannes van den Bossche, « pastor, qui expertus est in captivitate tyrannidi Sicariorum » (1592).
 - (3) « magister Balduinus Guchtenare... displicet... continua absentia » (1592).
 - (4) magister Christianus de Cuyperre, past. in Schendelbeke, « raro presens » (1594); « qui frequenter abest » (1597).
 - (5) Onkerzele: « in locum Domini Judoci Cossijns, pastoris absentis, introduxi Dominum Gulielmum ab Yedeghem, relig. monasterii S. Adriani, qui non sine corporis periculo, etiam in Warbeke propter frequentem recursum sicariorum pastoris officio fungitur » (1589); eveneens pastoor Dionisius Nijs te Nederename (1593).
 - (6) « solent ejus (pastoris) praedecessores ex suo monasterio Ninivensis duos aut tres alere capellanis, sed sacerdotum raritas, temporum praesentium iniquitas... id non permittunt ». Nog in 1600.

roepingen (7). Evenmin beschikt de abdij van Affligem over paters om parochies van pastoors te voorzien (8). Wanneer de proost van Tussenbeke, tevens deservitor te Serskamp, Wanzele en Impe, in mei 1606 overleed, beschikt noch de abdij van Drongen, noch deze van Ninove, over iemand om hem te vervangen (9). Herdersem, spijs de mistevredenheid van de heer, is sinds ruim tien jaar zonder pastoor of deservitor, « bij gebrek aan priesters en gezien de inkomsten van deze parochie » (1600) (10). De pastoor van Haaltert, op wie een en ander te zeggen viel, en die naar het oordeel van de deken diende gesuspendeerd te worden, gaf ontslag als pastoor in 1598, maar moest hier tot 1605 worden geduld als deservitor, gezien men niemand had om hem te vervangen.

De opengekomen plaatsen tracht men zoveel mogelijk te bedienen, al zijn er enkele die kortere of langere tijd zonder pastoor of bedienaar zijn. Deze toestand wordt in de dekanale bezoeken aangegeven, als « vacat »... of een kudde zonder herder! waar soms wel eens een mislezer kwam.

Aldus te Balem (o. 1598/99), te Erondegem (1599-1601) (11), te Herdersem (1592-1603), Hillegem (1599), Impe (1597-1599), Landskouter (1592-1596), Lebeke (1592-1596), Leupegem (1569), Meldert (1595), Nukerke (1575), Oombergen (1599.1600), Roborst (1599), Rozebeke (1599), St.-Blasius-Boekel (1599), Strijpen (1599), Teralfene (1599), Waarbeke (1596-1605) en Wanzele (1595, 1597-1599). Zelfs nog na 1600 treft men dergelijke toestanden aan, o.m. te Appelsterre (1622), Beerlegem (1625), Etikhove (1604), Idegem (1613), Impe (1613), Kerkken (1617-1619), Leupegem (1617), Maarke (1610), Munkzwalm (1614), Nederename (1618), Ressegem (1600), Ronse St. Pieter (1624, 1625), St.-Denijs-Boekel (1610, 1613, 1615), Smeerebbe (1624), Vlekkem (1606), Welden (1623-1625).

Waar de pastoor wegviel, kon slechts op enkele uitzonderingen na, een deservitor in de plaats worden gesteld, en dit zelfs op zeer belangrijke parochies.

In die toestand waren Baaigem (vanaf 1587-1625), Baardegem (vanaf 1592-1625), Balem (vanaf 1596-1601), Beerlegem (vanaf o. 1580-1619), Borsbeke (vanaf o. 1585-1615), Bottelare (vanaf o. 1585-1625), Dikkelvenne (vanaf o. 1580-1610), Edelare (vanaf 1572-1583), Elene (o. 1580-1608), Elst (o. 1580-1621), Ename (1574-1618), Erondegem (o. 1585-1625), Erpe (1585-1603), Erwetegem (o. 1585-1599), Etikhove (o. 1580-1625), Gijzenzele (o. 1580-1625), Godveerdegem (vanaf 1574-1600), Gontrode (vanaf o. 1580-1625), Grimminge (vanaf o. 1585-1625), Haaltert (vanaf 1598-1611), Heldergem (vanaf o. 1580-1616), Hemelverdegem (vanaf o. 1590-1625), Herdersem (vanaf o. 1585-1606), Hermelgem (vanaf o. 1580-1625), Hillegem (o. 1580-1625), Hofstade (o. 1580-1609), Hundelgem (o. 1580-1611), Iddergem (o. 1580-1643), Idegem (o. 1580-1613), Impe (o. 1585-1605), Kerkem (o. 1580-1625), Kwaremont (o. 1580-1614), Lede (1589-1600), Leeuwergem (1590-1596), Lemberge (o. 1580-1601), Letterhoutem (o. 1580-1604), Maarke (o. 1580-1619), Mater (1594-1614), Meerbeke (o. 1585-1599), Meilegem (1590-1597), Melle (1596-1605), Mespelare (o. 1580-1618), Michelbeke (1569-1625), Moorsel (o. 1580-1604), Moortzele (1596-1625), Munkzwalm (o. 1580-1610), Neigem (o. 1585-1611), Nukerke (1575-1604), Onkerzele

(7) « ob raritatem religiosorum ».

(8) Te Teralfene in 1592.

(9) De abt van Drongen belooft iemand tegen het feest van St. Jan (Serskamp, 1606).

(10) Slechts in 1604 bekomen de gelovigen van Herdersem een deservitor.

(11) Wordt bediend door frater Joannes Boon, prior van de Karmelieten te Aalst.

(1593-1612), Oprakel (1589-1615), Outer (o. 1585-1608), Parike (1589-1625), Paulatem (1575-1625), Pollare (1597-1625), Ressegem (o. 1580-1625). Roborst (1599-1600), Rozebeke (1592-1598, 1600-1625), Schelderode (1580-1606), Scheldewindeke (1589-1612), Semmerzake (1589-1606), St.-Antelinks (1586-1625), St.-Blasius-Boekel (o. 1580-1625), St.-Denijs-Boekel (1590-1625), St.-Goriks-Oudenhove (o. 1582-1619), St.-Kornelis-Horebeke (o. 1585-1596), St.-Lievens-Esse (o. 1580-1611), St.-Lievens-Houtem (o. 1580-1605), St.-Maria-Horebeke (o. 1580-1622), St.-Maria-Latem (o. 1580-1625), Smeerebbe (o. 1585-1625), Teralfene (o. 1590-1595, 1599-1606, 1609-1625), Viane (1582-1617), Vlekkem (o. 1580-1625), Vlierzele (o. 1580-1610), Vloerzegem (o. 1580-1618), Volkegem (o. 1580-1594, 1601-1625), Waarbeke (o. 1580-1625), Wanzele (o. 1585-1649), Welden (o. 1585-1608, 1610-1625), Westrem (1596-1604), Wieze (o. 1580-1607), Woubrechtgem (o. 1580-1600), Zarlardingem (1598-1600).

Op de ongeveer 150 parochies zijn er 83 die geen eigen pastoor hebben en bediend worden door de pastoor van een naburige parochie.

In de periode van 1580-1600 waren er 8 pastoors die 4 kerken moesten bedienen, 23 stonden in voor 3, 56 voor twee. De meeste hulpkerken werden over het algemeen volledig verwaarloosd.

In de periode van 1600-1625 was er één die zes kerken te bezoeken had, waren er twee pastoors die vier kerken bedienden, 37 stonden in voor 3 kerken bij het begin van deze periode en nog slechts voor 2 na 1620. Hieruit blijkt dat reeds een belangrijke verbetering van de toestand valt waar te nemen, al zijn het nog wel uitzonderingen dat een pastoor slechts voor zijn eigen parochie heeft in te staan.

De rekrutering is evenwel ingezet en het stemt tot vreugde, reeds in 1613 te mogen lezen dat de pas benoemde pastoor van Roborst « uit het bisschoppelijk seminarie komt ». Hier, evenals aan de universiteiten, zal voortaan de aanwerving geschieden en aan de parochies zowel wetenschappelijk als geestelijk beter gevormde priester schenken.

* * *

Voor hen, die in detail de toestand willen nagaan, volgt hier de verwerking van de gegevens, gelicht uit de dekanale bezoeken. Soms blijft een twijfel bestaan, zowel omtrent de aanvang als van het voortduren van een deserture, gezien de juiste gegevens niet altijd aanwezig zijn.

Joannes Aalboom is pastoor te Impe (1606-1613) en deservitor van Wanzele (1606-1613); frater Egidius Aelbrecht, p. Denderwindeke, des. Lieferinge (1592, 1593); magister Wilhelmus Algoet, p. Berchem (1577-1625), des. Kwaremout (1615-1625); frater Franciscus van Arssen, p. Ophasselt (1619-1625), des. Smeerebbe (1617, 1618), des. Vloerzegem (1619-1625); frater Adrianus Anselmus Baccaert, p. Munte, des. Bottelare en Moortzele (1608-1613), p. Vurste, des. Melsen (1614-1625); frater Antonius van Bavelgem, p. Haaltert, des. Kerksken (1609-1615); Laurentius van Beneden, p. St.-Lievens-Houtem, des. Letterhoutem (1613, 1614), des. Moortzele (1612), des. Scheldewindeke (1611, 1612); Antonius van den Berghe, p. St.-Maria-Lierde (1613-1623), des. Hillegem (1612), des. Oombergen (1612); Joannes Bernaert, p. Nedere name, des. Ename (1592); Egidius Bernaerts bedient Dikkelvenne (1606-1608), een parochie in de dekenij Oosterzele en een parochie in de dekenij Deinze (bisdom Gent) (1608); magister Bartholomeus Berthinck, p. Wichelen (1592-1596), des. Lede (1592); frater Adrianus Beyns bedient Etikhove (1602, 1603), Maarke (1602) en Nukerke (1603); magister Joannes Biscopius of Episcopus of de Biscop, p. Woubrechtgem, des. Ressegem (1601-1608); Antonius de Bock, p. St.-Maria-Oudenhove (1553-1610), des. St.-Goriks-Oudenhove (1589); Leonardus Boots, p. St.-Martens-Lierde, des. Hemelveerdegem (1613); Joannes Borremans, hebdomadarius van Meerbeke, is hier en te Neigem tevens des. (1592-1595); Michaël Borrontez, p. Mazenzele, des. Baardegem (1604, 1605); frater Joannes van den Bossche, p. Denderleeuw (1592-1602), des. Teralfene (1592-

1595); Joannes van den Bossche, p. Munte (1574-1603), des. Bottelare (1589-1592) en des. Schelderode (1589-1606); frater Joannes-Baptista van den Bossche, p. Idegem, des. Vloerzegem en des. Schendelbeke (1610, 1611); Henricus Boulaer, p. Teralfene (1596-1598), des. Essene (1596); Egidius van Brakel, p. Rozebeke (1605-1625), des. Elst (1621), des. Michelbeke (1606-1625); frater Joannes van Braeckele, p. Nieuwerkerken (1606-1614), des. Haaltert (1606-1608), des. Mere (1608-1614), des. Kerksken (1608); Absolon van Brakle, p. Zegelsem (1604-1621), des. Elst (1605-1620); Joannes van der Braken bedient St.-Blasius-Boekel en St.-Maria-Horebeke (1616); Hilluardus van den Briele, p. Denderbelle, des. Wieze (1598-1607); Philippus de Bruyne, p. Oosterzele (1600-1613), des. Gijzenzele-Landskouter (1602-1614); Petrus van Bueghenhaut, p. Herzele (1613-1625), des. Hillegem (1613, 1614), des. Ressegem (1618-1623); magister Henricus Brusselers, p. Impe, des. Wanzele (1614-1619); Troilus Buydens, p. Deftinge (1574-1611), des. Hemelveerdegem, des. Parike (1592-1599); Kornelius Buyens, p. Denderhoutem (1592-1622), des. Outer (1592); Egidius Buyens, p. Mere (1592-1604), des. Erondegem (1602, 1603), des. Ottergem (1596); Adrianus Cabbelliau, p. Dikkele (1587-1612), des. Hundelgem (1592-1611), des. Munkzwalm (1592, 1593), des. St.-Denijs-Boekel (1590-1594), later des. Balegem (1599-1601); Gaspar de Caceris, p. Balegem (1604, 1605), des. Munte (1605); frater Jacobus Coianus, prior te Melle, bedient Gontrode (1597-1605), Melle (1599-1600, 1604, 1605), Godveerdegem (1605); Petrus Cammaert, p. Welle, des. Iddergem (1606-1624); Jacobus Canisius of d'Hont, p. Mater (1621-1625), des. Welden (1621, 1622); magister Joannes Capponius, p. Moorsel (1605-1614), des. Baarddegem (1605-1608); Antonius Casens, p. St.-Martens-Lierde, des. Hemelveerdegem (1618-1625); Jacobus Christiaens, p. Overboelare, des. Nederboelare (1618-1625); frater Matheus Clinckaert, p. Steenhuize (1612-1624), des. Hillegem (1612); magister Henricus de Cokere, p. Burst, des. Borsbeke (1618-1623); Henricus Colens, p. Impe, des. Wanzele (1620-1625); frater Cornelius Cools, prior van de Willemieten te Aalst, bedient Hofstade (1592-1608), Mere (1606-1608), Nieuwerkerken (1608), Teralfene (met Paden) (1599); magister Joannes de Craeckere, p. Erpe, des. Erondegem (1604-1625); Gregorius Crombrugge, p. Melle, des. Gontrode (1606-1613); Cornelius Cromphout, p. Burst (1574-1605), des. Bambrugge (1574-1605); frater Thomas de Cruce bedient Welden (1595), Nukerke (1595-1600), Maarke (1597), Etikhove (1598-1600); Joannes Cuelens, p. Zarlardinghe, des. Parike (1602-1612); Christiaan Cuyperius of de Cuypere, p. Schendelbeke, des. Onkerzele (1594-1599); Christiaan de Cuypere, deken van Geraardsbergen, p. Moerbeke (1610-1623), des. Viane (1612-1617); Michaël de Cuypere, p. Munkzwalm, des. St.-Denijs-Boekel (1620-1625); Nicolaus Dallonus of van den Dale, p. Hekelgem, des. Teralfene (1623-1625); frater Joannes Placidus Damas, p. Lemberge, des. Bottelare, des. Merelbeke (1604, 1605); magister Joannes van (den) Damme, p. Munkzwalm, des. St.-Denijs-Boekel (1615-1619); Joannes de Deckere, p. Merelbeke, des. Lemberge (1591-1601); magister Livinus Diericx, p. Zottegem (1589-1608), des. Godveerdegem (1589-1604) en des. Leeuwergem (1597-1608); Petrus de Deyn, p. Burst (1606-1611), des. Vlekkem (1607-1611) en des. Borsbeke (1607-1611), p. Vlierzele (1612, 1613), des. Bavegem (1613); Adrianus Doolaghe, p. Appels (1592-1611), des. Mespelare (1592); Christiaan Driescaert, p. Dikkele, des. Hundelgem (1619); magister Livinus Drosbeke, p. Roborst (1566-1598), des. Rozebeke (1593-1598) en des. St.-Blasius-Boekel (1593-1598); Anthonius Faignart, p. Nederbrakel (1605-1624), des. Oprakel (1611-1617); frater Adrianus Gaublomme, p. Strijpen (1589-1614) bedient achtereenvolgens Erwetegem (1589), St.-Goriks-Oudenhove (1592-1597), Hillegem (1600), Rozebeke (1601-1603), Elst (1603, 1604), Michelbeke (1605), Oombergen (1605-1614) en Zottegem (1609, 1610); Arnoldus Gaublomme, p. Oombergen (1576-1597), des. Leeuwergem (1592-1594) en des. Hillegem (1592-1596); Arnoldus Geradi of Geeraerts, p. Hundelgem (1612-1614), des. Dikkele (1612-1614), des. St.-Denijs-Boekel (1612), daarna des. Munkzwalm (1613), p. Semmerzake (1619-1625), des. Gavere (1619-1625); Nicolaas Gevendael, p. Nieuwerkerken (1560-1605), des. Erpe (1592-1603); Martinus de Gheetere, p. Everbeke, des. Oprakel (1589-1610); magister Godfridus Ghstelins, p. Meldert (1596-1599), des. Hekelgem; Livinus Ghijs, p. Herzele, des. Ressegem en des. Woubrechtgem (1592-1599); magister Carolus Godefroy, p. Rozenaken (1611-1616), des. Amengijs (1614, 1615); Jacobus Goessens, p. Okegem (1565-1602), des. Iddergem (1592-1602);

Joannes Goessenius of Goessens, p. Mater (1573-1593), des. St.-Maria-Horebeke (1592, 1593); Balduinus de Guchtenaer, p. Scheldewindeke (1589-1611), des. Moortzele (1592-1604), des. Bottelare (1602), des. Balem (1608-1614); magister Livinus de Haeyere, p. Schorisse (1570-1619), des. Kerkem (1593-1619), des. Maarke (1593-1613); Adrianus de Hamere, p. Baaigem (1574-1608), des. Vurste (1587-1608); Mattheus de Hamere, p. Meilegem (1601-1606), des. Beerlegem (1601-1606), des. Paulatem (1603-1606); Justinus Harduinus, p. Oudegem, des. Mespelare (1608-1627); magister Michel van de Hauthe, p. Denderhoutem (1617-1625), des. Outer (1619, 1620); frater Livinus Hebbe-rechts, p. Zonnegem (1602-1610), des. St.-Lievens-Houtem (1603, 1604), des. Letterhoutem (1609, 1610); magister Rolandus van den Heede, p. Volkegem (1595-1599), des. Etikhove (1595-1597), p. Mater (1599-1613), des. St.-Maria-Horebeke (1601-1603), des. St.-Denijs-Boekel (1599-1602), des. Maarke (1604-1609); magister Gabriel Heyndrickx, p. St.-Kornelis-Horebeke, des. St.-Maria-Horebeke (1604); magister Vitus Henrici of Hendrickx, p. Erembodegem, des. Teralfene (1600-1603); Nicolaas Heyse, p. Munkzwalm, des. St.-Denijs-Boekel (1597, 1598); Cornelius van Heule, p. St. Pieters-Ronse (1595-1613), des. Etikhove (1601), des. Nukerke (1601, 1602), des. St.-Denijs-Boekel (1601, 1602); Guilielmus van Horen, p. Meldert (1619-1625), des. Baardegem (1622-1625); frater Guilielmus van Ideghem, p. Zandbergen (1585-1595), des. Grimminge (1589-1596), des. Onkerzele (1589), des. Waarbeke (1589-1594); Judocus van Ighem, p. St.-Maria-Oudenhove (1611-1625), des. St.-Goriks-Oudenhove (1619); Petrus de Kantere bedient Onkerzele (1601-1608) en Moerbeke (1605); Simon van Kerkhoven, p. Nederzwalm, des. Hermelgem en des. St.-Maria-Latem (1602-1605); Guilielmus Knapen, p. Beerlegem, des. Paulatem en des. St.-Maria-Latem (1620-1624), p. Zegelsem en des. Elst (1625); Joannes Laerebeke, p. Meilegem (1608-1625), des. Beerlegem (1608-1619) en des. Paulatem (1608-1619); Christoffoor Laigneau, p. Amengijs (1616-1618), des. Rozenaken (1617-1623); Ludovicus Lantens, p. Dikkelvenne, des. Welden (1603, 1604); Balduinus Lantius, p. Letterhoutem (1603, 1604), des. Vlierzele (1602-1610); Joannes Lapidanus of van den Steen bedient Rozebeke en St.-Blasius-Boekel (1592); Paulus van Lathem, p. Idegem (1621-1624), des. Smeerebbe (1621-1623); Cornelius Latteur, p. Zegelsem (1555-1603), des. St.-Kornelis-Horebeke (1592-1597), des. Elst (1593-1602), des. Rozebeke (1600-1603); Franciscus Leckebeurne bedient Moortzele en Scheldewindeke (1623-1625); Joannes Leckebeurne, p. Schelderode (1612-1625), des. Bottelare (1613-1625), des. Moortzele (1614); Judocus Leckebeurne, p. Munte (1614-1625), des. Scheldewindeke (1614), des. Baaigem (1619-1624); Matthias Leensenus, p. Scheldewindeke (1619-1622), des. Moortzele (1619-1622); Egidius Lindanus of van der Linden, p. Dikkelvenne (1605), des. Welden (1605), p. Nederzwalm (1606-1625), des. Hermelgem (1606-1625), des. Beerlegem (1607), des. Paulatem (1607), des. Meilegem (1607), des. Munkzwalm (1607-1615), des. St.-Maria-Latem (1606-1619); Matthias der Lindius, deken Oosterzele, p. Massemen (1593-1604), des. Westrem (1596-1604); Joannes Longonius, deken Oosterzele, p. Herzele, des. Hillegem (1601-1606); Joannes Maquet bedient Baaigem, Dikkelvenne en Vurste (1609, 1610); frater Philippus Matthijs bedient Ophasselt en Smeerebbe (1611-1615); magister Antonius van Meerbeeck, p. Borsbeke (1616, 1617), des. Burst (1616, 1617), des. Letterhoutem (1619-1622); Carolus van der Meersche, p. Oudegem (1592-1602), des. Mespelare (1595-1602); Nicolaas Mensbrugge, p. Ophasselt (1589-1610), des. Vloerzegem (1589), des. St.-Lievens-Esse (1592), des. Smeerebbe (1592-1605), des. Steenhuize (1592), Joannes Meranus, p. Mazenzele, des. Moorsel (1592-1604) en des. Baardegem (1592-1604); Franciscus van der Meren, p. Rorborst (1599-1613), des. St.-Kornelis-Horebeke (1597-1603), des. St.-Maria-Horebeke (1598, 1599), des. St.-Blasius-Boekel (1600-1607), des. Rozebeke (1604), des. St.-Denijs-Boekel (1607-1609) en des. Munkzwalm (1608-1610); frater Livinus van der Meulen, p. Zonnegem (1595-1601), des. Bavegem (1595-1597), des. Letterhoutem (1592-1596, 1600), des. St.-Lievens-Houtem (1592-1596, 1600) en des. Vlierzele (1595-1597, 1604); Simon van der Meulen, p. Vloerzegem (1604-1607), des. Munte (1604), des. Smeerebbe (1605-1608); Petrus Michaël bedient St.-Maria-Horebeke (1595-1597) en Welden (1596, 1597); Joannes le Mire, p. St.-Maria-Horebeke (1617, 1618), des. St.-Blasius-Boekel (1617, 1618); Cornelius van Miscum, p. St.-Goriks-Oudenhove (1621, 1622), des. Erwetegem (1621), des. Letterhoutem (1623-1625); magister Ludovicus van Mol, p. Westrem en

des. Massemen (1605-1623); Simon Molanus, p. Moerbeke (1574-1604), des. Viane (1589-1604); frater Franciscus de Moor, p. Serskamp (1592-1606), des. Lede (1595-1599), des. Impe (1600-1605), des. Wanzele (1600-1605); Petrus de Moor, p. Gijzenzele (1576), p. Westrem (1584-1593), des. Massemen (1589-1593), des. Gijzenzele (1592, 1593); frater Adrianus Mordack, p. Okegem (1602-1608), des. Iddergem (1603, 1604), p. Aspelare (1611-1614), des. St.-Antelinks (1611-1614); Adrianus de Muldere, p. Mater en des. Welden (1614-1618); Daniel de Neve, p. Ronse St. Maarten (1587-1617), des. Ronse St. Pieter (1593); Dionisius Nijs, p. Nederename (1566-1585), des. Ename (1575-1590); Damianus van Nuffel, p. Schorisse en des. St.-Maria-Horebeke (1621-1625); Joannes Ooge, p. Woubrechtgem, des. Ressegem (1614, 1615), p. Aspelare (1616-1625), des. St.-Antelinks (1617); magister Joannes Papeleux, p. Dikkelvenne (1611-1625), des. Baaigem (1611-1614); Antonius Pensaert bedient Ressegem en Woubrechtgem (1610-1612); Adrianus de Pestere, p. Zandbergen en des. Grimminge (1596-1625); Henricus Pevenage, p. Idegem (1617-1620), des. Vloerzegem (1617, 1618), des. Smeerebbe (1619, 1620), p. Zarlardinge (1621-1624), des. Parike (1621-1624); Joannes Pevenagie, p. Zarlardinge (1550-1597), des. Parike (1589); frater Petrus Phalesius bedient Parike en Zarlardinge (1614-1620); Joannes Pontanus (of Verbruggen) bedient Etikhove (1588-1593) en Nukerke (1590-1593); magister Egidius Prieels, p. Leeuwergem (1589) en des. Elene (1589), p. Meilegem (1593-1595), des. Beerlegem (1593), des. Dikkelvenne (1592, 1593) en des. Paulatem (1593), p. Steenhuize (1594-1611), des. St.-Lievens-Esse (1598-1611); Adrianus van Raffelgem, p. Melle (1566-1596), des. Gontrode (1592-1596); Michaël van Raffelgem, p. Denderbelle, des. Wieze (1592-1595); Adrianus van Rampelberge, p. Strijpen en des. Grotenberge (1619-1625); Judocus Reckbosch bedient Munkzwalm en St.-Denijs-Boekel (1606); magister Arnoldus Reckendale bedient Mater (1595) en St.-Maria-Horebeke (1594, 1595); Petrus de Regere bedient Idegem en Smeerebbe (1625); Petrus van den Reggere, p. Erembodegem (1603-1623), des. Teralfene (1603-1606); Gabriel de Rick, p. Godveerdegem (1606-1608), des. Elene (1605-1623), p. Leeuwergem (1609-1625), des. Godveerdegem (1609); Joannes de Rick, p. Munkzwalm (1604, 1605), des. St.-Denijs-Boekel (1604), des. Velzeke (1604, 1605), daarna p. Velzeke (1606-1623); frater Petrus Riemkens bedient Dikkelvenne (1602) en Nederzwalm (1604, 1605); magister Judocus Rijckbosch, p. Aspelare (1606, 1607), des. St.-Antelinks (1607); magister Joannes Rithovius, p. Munkzwalm (1611, 1612), des. St.-Denijs-Boekel (1611-1612) en koadjutor Roborst (1611, 1612); Petrus Roquet(ius), deken van Ninove, p. Oordegem en des. Smetlede (1564-1604); Joannes van Rode, p. Welle en des. Iddergem (1625-1627); Georgius Roelooft, p. Zarlardinge, des. Parike (1625); Daniel Ronsse, p. Aspelare, des. St.-Antelinks (1598); Daniel Ronssele, p. Dikkelvenne (1575), des. Leeuwergem (1589), p. Meilegem (1595-1600), des. Beerlegem (1585-1600), des. Dikkelvenne (1595, 1596), des. Paulatem (1595-1602); Adrianus Roos, p. St.-Kornelis-Horebeke (1605-1625), des. St.-Blasius-Boekel (1608-1615, 1619-1625), des. St.-Maria-Horebeke (1605-1615); Jaspas Ruyskensvelt bedient Erwetegem (1592-1610), St.-Goriks-Oudenhove (1599-1613), Leeuwergem (1596) en Rozebeke (1598, 1599); Paschasius Ruyskensvelt, p. St.-Maria-Lierde (1589-1611), des. Munkzwalm (1572-1575), des. Hemelveerdegem (1592-1610); Livinus Sanders, p. Nederename (1593-1617), des. Ename (1595-1617); Joos Sepens, p. Haaltert (1616-1625), des. Kerksken (1616-1619); Joannes Schoenmakere of Calcifex, p. Aaigem (1555-1610), des. Nederhasselt (1576-1593), des. Heldergerem (1592-1610); Franciscus van der Schueren, p. Meerbeke (1599-1618), des. Idegem (1593), des. Vloerzegem (1594); Wilhelmus Sigibert, p. Edelare (1601-1603), des. Volkegem (1601-1603); Joannes Silvostius of van den Bossche, deken van Oosterzele, p. St.-Lievens-Houtem (1608-1611), des. Vlierzele (1609, 1610); Thomas Smolders, deken van Ronse, p. Mater en des. St.-Maria-Horebeke (1619), p. Maarke (1619-1625), des. Kerkem (1619-1625); Rumoldus Soetemonts, deken van Oordegem, p. Oordegem en des. Smetlede (1611-1625); Christoffor Spietaels, deken van Geraardsbergen, p. Nederbrakel (1553-1604), des. Michelbeke (1593-1604); Lambertus Stalens, deken van Oosterzele, p. Merelbeke en des. Lemberge (1606-1613); frater Gerardus Stalins bedient St.-Lievens-Esse (1593-1596) en Woubrechtgem (1593-1600); Daniel van Sterthem, p. Munkzwalm (1565-1569), p. Nederzwalm (1575), des. St.-Kornelis-Horebeke (1572); magister Georgius Stevens bedient Munkzwalm en St.-Denijs-Boekel (1595); An-

thonius Stoop, p. Oosterzele (1585-1596), des. Bottelare (1594), des. Gijzenzele (1595, 1596); Egidius Stormius (of van den Storme), p. Dikkele en des. Hundelgem (1621-1625); Franciscus van der Stricht, p. Beerlegem en des. Paulattem (1575); Daniel Stul, p. Nederzwalm (1576-1601), des. Hermelgem (1592-1601), des. Ename (1593), des. St.-Maria-Latem (1593-1601); Judocus Taye bedient Edelare en St.-Maria-Horebeke (1600); magister Antonius Thomas, p. Herzele (1606-1612), des. Hillegem (1606-1611), des. Letterhoutem (1606-1608), des. Oombergen (1609, 1610); magister Andreas Tielmans, p. St.-Lievens-Houtem en des. Letterhoutem (1612), p. Nukerke en des. Zulzeke (1615-1617); frater Joannes Torrentinus (of Verbeken), p. St.-Maria-Lierde (1574-1608), des. Wambeke (1593); Lucas (du) Traisnoit, p. Edelare en des. Volkegem (1603-1625); Andreas Turnhout, p. Woubrechtgem en des. Ressegem (1613); Antonius Varentius (of van der Varent), p. Zulzeke en des. Melden (1592-1614); frater Nicolaas van de Velde, p. Heldergergem en des. Aaigem (1611-1616); Livinus Venneman, p. Merelbeke (1574-1589), des. Lemberge (1589); Franciscus van Vere bedient Munkzwalm en St.-Denijs-Boekel (1595, 1596); Bartholomeus of Lambertus Vergaelen, p. Godveerdegem (1610-1623), des. Erwete-gem (1611-1614), des. Grotenberge (1614), des. Hillegem (1621-1623), des. Oombergen (1621-1623); Lambertus Vergaelen, p. Westrem (1624, 1625), des. Massemen (1624, 1625), des. St.-Goriks-Oudenhove (1623), frater Joannes Verhaghen bedient Maarke (1599, 1600), Munkzwalm (1601-1605) en St.-Denijs-Boekel (1603-1605); Claudius Verrijdt, deken van Ronse, p. Leupegem (1593-1616), des. Nukerke (1604); Martinus Vijncck, p. Scheldewindeke en des. Moortzele (1613); frater Christiaan Vileyns, p. Neigem (1597, 1598), des. Idegem (1598-1605), des. Schendelbeke (1589-1592), des. Vloerzegem (1592-1599); Livinus Vinck, p. Ename en des. Nederename (1618-1625); frater Apollinarius van der Vinckt bedient Vlekkem (1611-1623) en Zonnegem (1611-1620); Ludovicus van der Visscherijen, p. Eine, des. Welden (1606-1608), des. Mater (1611); Livinus van Vondele, p. Rozebeke (1572-1591), des. Striipen (1574), des. St.-Goriks-Oudenhove (1589); magister Jacobus Vossels, p. Heldergergem (1617-1625), des. Aaigem (1617, 1618); Laurentius Vrancx, p. Erondegem (1574-1596), des. Ottergem (1574-1596), des. Impe (1592-1596); Robertus Vrancx, p. Aspelare en des. St.-Antelinks (1592-1606); Christianus de Vuyst, p. Woubrechtgem (1615-1625), des. Ressegem (1616, 1617), des. St.-Antelinks (1618-1625); magister Godfridus Wasteels, p. Hekelgem, des. Teralfene (1615-1620); frater Paulus de Weeze, p. Burst (1610-1615), des. Borsbeke (1612-1615), des. Mere (1615, 1616); Jacobus de Welsenaer, p. Semmerzake (1608-1614), des. Gavere (1614); Joannes Werniers, p. Welden (vóór 1583), p. Edelare (1583-1599), des. Volkegem (1592), des. Welden (1593), des. Maarke (1595, 1596), des. Mater (1596, 1597), des. Munkzwalm (1598, 1599); Hubertus a Wezalia (of van Wezel), p. Oudegem, des. Mespelare (1603-1608); Bartholomeus Wouters bedient Baardegem en Mazenzele (1611). — In 1619 bedient de pastoor van Oosterzele eveneens Gijzenzele en Landskouter, deze van Merelbeke bedient Lemberge en deze van Gontrode ook Melle.

2 §. De Residentie.

De residentie, of het ter plaatse verblijven van de pastoor, veronderstelt op de eerste plaats over het algemeen het bestaan van een pastorie of kurehuis. Voor 148 parochies beschikken wij over de nodige gegevens. Achtendertig of 25,6 % (12) parochies hadden geen pastorie. Van de 110 die overblijven, werden ten tijde van de gods-

(12) Appelterre, Bavegem, Berchem, Dikkelyenne, Gavere, Gijzegem, Gijzenzele, Hermelgem, Herzele, Kwaremont, Landskouter, Leeuwergem, Lemberge, Letterhoutem, Meilegem, Mespelare, Neigem, Oombergen, Oordegem, Oosterzele, Oudegem, Paulattem, Pollare, Ronse St. Pieter, Rozebeke, Schelderode, Scheldewindeke, St.-Antelinks, St.-Blasius-Boekel, St.-Denijs-Boekel, St.-Goriks-Oudenhove, St.-Lievens-Houtem, St.-Maria-Horebeke, Velzeke, Vlekkem, Vlierzele, Vloerzegem en Vurste.

dienstoorlogen niet minder dan drieenzeventig of 49,3 % (13) afgebrand of verwoest, zodat slechts 36 of 25 % gespaard bleven (14). Praktisch was de residentieplicht dus slechts mogelijk op die laatste parochies, hetzij juist geteld op $\frac{1}{4}$.

Een tweede vereiste, om de residentieplicht te doen naleven, was te beschikken over de nodige kandidaat voor iedere parochie. Uit vorig paragraaf blijkt dat er een groot tekort was aan kandidaten, vooral veroorzaakt door de stopzetting in de aanwerving en door de hogere eisen die worden gesteld. Het tekort wordt slechts gedeeltelijk aangevuld door de in dienst treding van kloosterlingen, die evengoed als de andere pastoors verplicht waren verschillende parochies te bedienen.

Van de kant van de kerkelijke overheid werd niets onverlet gelaten om ze, die hiertoe in de mogelijkheid waren, tot de residentieplicht te dwingen. Dit was o.m. het geval met de pastoor van Erembodegem, die zich in 1592 bij het dekanaal bezoek niet eens liet zien; in 1595 tot de residentie verplicht, komt hij de overeenkomst niet na (1596). De Curie stelt hem hierop voor de keuze « of resideren of verzaaken ». De pastoor verzaakt, ... maar blijft in dienst als deservitor, gezien men onmogelijk in zijn vervanging kan voorzien (1597) (15).

3 §. De Ontwikkeling van de Geestelijkheid.

Aan de vorming en de ontwikkeling van de pastoors werd sinds het koncilie van Trente meer belang gehecht. Daartoe werd aan de dekens opgedragen de samenstelling na te gaan van de bibliotheek der pastoors. Hierover komen verslagen voor in de dekanale bezoeken van Ninove (1595), Aalst (1595) en Geraardsbergen (1594,1597). De deken van Ninove blijft meer algemeen, terwijl vooral de laatste in bijzonderheden treden nopens de gebruikte werken. Naast de bijbel is er sprake van « sermonistae » of sermoonboeken en van « summistae » of werken over theologie en moraal.

Sermoonboeken, bijbel en « summistae » komen voor te Appels,

-
- (13) Aaigem, Appels, Aspelare, Baaigem, Baardegem, Balegem, Beerlegem, Borchtlombeek, Borsbeke, Bottelare, Burst, Deftinge, Denderleeuw, Denderwindeke, Edelare, Elst, Ename, Erembodegem, Erondegem, Erpe, Etik-hove, Haaltert, Heldergem, Hofstade, Hundelgem, Iddergem, Idegem, Impe, Kerksken, Lede, Leupegem, Liedekerke, Maarke, Massemen, Meerbeke, Melden, Meldert, Melle, Melsen, Merelbeke, Moerbeke, Moorsel, Munkzwalm, Nederboelare, Nederbrakel, Nederename, Nieuwerkerken, Okegem, Onkerzele, Outer, Overboelare, Ressegem, Roborst, Ronse St. Maarten, Schorisse, St. Kornelis-Horebeke, St.-Lievens-Esse, St.-Maria-Latem, St.-Maria-Oudenhove, St.-Martens-Lierde, Smeerebbe, Volkegem, Voorde, Waarbeke, Welden, Welle, Wichelen, Wieze, Woubrechtgem, Zarlardinghe, Zegelsem, Zottegem en Zulzeke.
- (14) Amengijs, Denderhoutem, Dikkele, Elene, Erwetegem, Godveerdegem, Gontrode, Grimminge, Hemelveerdegem, Herdersem, Hillegem, Kerkem, Lieferinge, Mater, Mere, Michelbeke, Moortzele, Munte, Nederzwalm, Ninove, Nukerke, Oprakel, Ophasselt, Parike, Rozenaken, Schendelbeke, Semmerzake, St.-Maria-Lierde, Strijpen, Steenhuize, Teralfene, Viane, Wanzele, Westrem, Zandbergen en Zonnegem.
- (15) « quamquam cura sit satis pinguis, nemo tamen sese offert aut invenitur qui ei prefici velit » (1598).

Aspelare, Borchtlombeek, Denderwindeke, Herzele, Liedekerke, Oosterzele en St.-Lievens-Houtem.

Waar het gaat om de sermoenboeken schrijft de deken dat de pastoors van Balem en Pollare beschikken over « oude sermoenboeken » (16), wellicht te verstaan als verouderde, maar geen werken van theologie of moraal bezitten. Deze laatste ontbreken eveneens in de biblioteek van de pastoors van Appelsterre, Gijzegem, Haaltert, Kerksken, Lieferinge, Meerbeke, Melle en Westrem. De pastoors van Hofstade en Lede beschikken over « voldoende boeken », die van Meldert « over boeken » (1599) en die van Overboelare « over de beste auteurs » (1597). Voor een paar pastoors wordt speciaal vermeld, dat zij ook een bijbel in de Nederlandse vertaling bezitten; dit geldt voor de deservitor van Hofstade, frater Cornelius Cools, prior van de Willemiten te Aalst (17) en voor de pastoor van Oudegem (18).

Als voornaamste werk, op gebied van de biechtpraktijk, wordt genoemd het *Manuale* of *Encheridion* of *Compendium Navarri* (19), nl. bij de pastoors van Aaigem, Appels, Burst, Denderhoutem, Denderwindeke, Erembodegem, Grimminge, Hillegem, Mere, Merelbeke, Nieuwerkerken, Okegem, Oombergen, Oudegem, Overboelare, Pollare (1598) en Scheldewindeke. De pastoor van Appelsterre werd in 1595 verplicht zich voornoemd werk aan te schaffen.

Verder, uit de controversteologie, het *Compendium morale Thomae Stapletonii* (20), te Appels, Oudegem, Overboelare, Parike, St.-Maria-Lierde en Velzeke; *Kardinaal Duperron* te Ophasselt; *Judocus Clichtove* (21) te Merelbeke.

Als andere auteurs worden genoemd: de dominikaan *Petrus de Backere* of *Backerius* († 1601) te Hemelveerdegem en Overboelare; *Jacobus de Vitriac* te Scheldewindeke; *Joannes Lanspergius* of *Lansperger* (22) te Grimminge, Hemelveerdegem en St.-Maria-Lierde; *Jacobus de Voragine* (22bis) te St.-Maria-Oudenhove; *Viguerius* te St.-Maria-Lierde, naast de *Summa Angelica* (22ter) te Burst (1597) en St.-Martens-Lierde; *Godeschalk Rosemond* (23) te Oudegem en St.-Maria-Oudenhove (1594); *Hugo Cardinalis* (24) te St.-Maria-Oudenhove (1594). Als handleiding bij het biechthoren het *Directorium Pollanci* (25), waarover de pastoors van St.-Maria-Oudenhove en van St.-

(16) « veteres sermonistae » (1595).

(17) « ... biblia habet etiam flandrica » (1596).

(18) « ... biblia flandrica et latina » (1595).

(19) of Martinus de Alzpilcueta (° 1493, † 1586). Dit *Encheridion sive Manuale confessoriorum et poenitentium* zal speciaal worden aanbevolen in de 3^e Prov. Sinode van Mechelen, 1607.

(20) of Stapleton (° 1535, in Engeland † 1598, leraar te Dowai).

(21) ° 1472 te Nieuwpoort, † 1543.

(22) ° 1490, Kartuisenmonnik, † 1539.

(22bis) Aartsbisschop van Genua († 1298), schreef o.m. « Flos Sanctorum » (heiligenlegende).

(22ter) *Summa Angelica de Casibus conscientialibus*, werk van Angelus de Clavasio.

(23) ° omstreeks 1480 te Eindhoven, † 1526 Leuven. Oplossingen van gewetenskwesties.

(24) De dominikaan Hugo a S. Caro, bekend om zijn theologische en exegetische werken.

(25) Eveneens aanbevolen door de 3^e Prov. Sinode van Mechelen.

Martens-Lierde (1597) beschikten. *Koenigsteyn* (26) komt voor te Hemelveerdegem (1594) en te St.-Maria-Lierde (1596). Als commentaar op de H. Schrift komt voor *Haymon* (27), te Burst, Kerksken, Oudegem,, St.-Maria-Oudenhove en Zarlardinge.

Onder de schrijvers van sermoonboeken worden aangegeven: *Joannes Hoffmeister* (28) te Denderwindeke, Erembodegem, Gijzegem, Haaltert, Hemelveerdegem, Merelbeke, Nieuwerkerken, Ophasselt, St.-Maria-Lierde (1597) en St.-Maria-Oudenhove; eveneens *Joannes Eck(ius)* (29), te Erembodegem, Moorsel, St.-Martens-Lierde (1597), Velzeke en Zarlardinge; *Franciscus Polygranus* (30) te Overboelare; *Hendrik Helm* of *Helmesius* (31) te Kerksken; *Georgius Wiceleus* of *Witzel* (32) te Scheldewindeke; het *Homelarium van Joannis Douleyn* « episcopus Laudensis », te St.-Martens-Lierde (1597); verder de *Homelieae Chrisostomi* te Appels. De pastoor van St.-Maria-Lierde beschikte over een sermoonboek « *Dormi secure* » (33).

Als uitgaven betreffende de katechismus treffen wij aan de *Catechismus Pii quinti*, te Oombergen en Scheldewindeke; de *Instructio D. Cuyckii* (34), te Oombergen; vooral *Topiarius* te Burst (1596), Merelbeke, Nieuwerkerken, Ophasselt, Parike, Scheldewindeke en Zarlardinge; de *Opera Petri Canisii* te Grimminge en Zandbergen (1606), *Ludovicus Granatensis* († 1585) (34bis), te Pollare (1598) en Parike (1594). De *besluiten van het Concilie van Trente* te Grimminge en te Ophasselt (1594).

Een werk van *Bartholomeus Fuimi* of *Fu* wordt aangegeven te Grimminge (1592), Ophasselt (1594) en Parike (1594). Naast een *Manipulum Curatoris*, te St.-Goriks-Oudenhove, St.-Maria-Oudenhove en St.-Maria-Lierde, wordt zekere auteur *Rijardus* (34ter) aangegeven te Parike en St.-Maria-Oudenhove.

Voornoemde werken vormden niet de ganse wetenschappelijke bagage van de pastoors, want na de opsomming van enkele werken, volgt veelal « et alia nonnulla ».

(26) De Franciskaan Antonius Brokwy von Koenigsteyn (° Nijmegen, † 1541), schreef « *Concordantiae materiarum ex sacris bibliorum libris* ».

(27) Benediktijn (° 778, † 853), aan wie ten onrechte verschillende werken van latere datum werden toegeschreven.

(28) Augustijn, 1577.

(29) of Joannes Maier (° 1486, † 1543).

(30) Minderbroeder, begin van de 16^e eeuw.

(31) Minderbroeder, † 1560 ?

(32) ° 1501, † 1573.

(33) Dit handboek stamt uit de 14^e eeuw, volgens **Paul Thureau-Dangin**, in *Saint Bernardin de Sienne*, Paris, Plon, 1897^s, blz. 27 (Mij vriendelijk meegedeeld door E.H. J. Winnepeninckx).

(34) Hendrik Cuyck was bisschop van Roermond van 1596 tot 1609.

(34bis) Schreef *Concionum quae de praecipuis sanctorum festis in Ecclesia habentur*. Antwerpen, 1580 en *Primus-Quartus tomus concionum de tempore*. Antwerpen, 1583.

(34ter) Vermoedelijk gaat het hier om Jacobus Reyvardi of Raevardi: *Ad Leges Duodecim Tabularum liber singularis*, uitgegeven te Brugge in 1563.

4 §. De kerkelijke Tucht en het Celibaat.

Het dient erkend dat de uitvaardiging van de dekreten omtrent het celibaat bij de priesters, niet volstonden om tot een onmiddellijke sanering van de toestand te komen. Terecht schrijft F. Willocx dat «ook tijdens de hervorming de verfoeilijkste mistoestanden bleven bestaan», al moet worden toegegeven dat hier ook een merkkelijke vooruitgang ten goede valt waar te nemen.

Tegenover de overtreders van de wet op het celibaat, blijkt de kerkelijke overheid over het algemeen zeer welwillend op te treden, en soms krijgt men de indruk dat een of ander deken zich tevreden stelt, wanneer althans de schijn wordt gered. Zo schrijft de deken van Geraardsbergen betreffende de pastoor van Ophasselt, in 1592 «deinceps (pastor) si non caste, tantum caute vixit». Dezelfde pastoor Nicolaus Mynsbrugge was in 1594 van zijn smet reeds gezuiverd en leefde in 1599 voorbeeldig (35).

Het gedrag van enkele pastoors was ergerniswekkend, al werd het door de gelovigen niet steeds als dusdanig aangevoeld. Aldus de deservitor van Beerlegem en van Meilegem, Daniel Ronsssele (36), die in 1589 als pastoor van Leeuwergem werd ontzet, gezien hij geen reukenschap wou geven over de kerkgoederen; de pastoor van Edelare, Joannes Werniers (37); de pastoor van Erondegem, Laurentius Vrancx, die in 1595 «eerlick en stichtelick» wordt genoemd (38); de deservitor van Erwetegem en Leeuwergem, Gaspar van Ruyskensveldt (39); de deservitor van Idegem, frater Christianus Vileyns (40); de deservitor van Semmerzake Adriaan Wachtebeke, die zijn plaats in de steek liet (41); de pastoor van St.-Maria-Lierde magister Marcus Nevians (42); de pastoor van Teralfene Henricus Boulaer, die werd afgesteld (43); de deservitor van Waarbeke en Onkerzele, fra-

(35) «jam purgata labe» (1594); «de cujus vita ac moribus (quando quidem scandalum commiserit cum ancilla de quo per Curiam punitus) informavi», gedroeg zich sindsdien voorbeeldig (1599).

(36) «eum sub festum Paschae habuisse ancillam cum qua erat de incontinentia suspectus, ... op aanraden van de deken weggestuurd (1595); «inteligit decanus, cum dum pastor in Belsele Wasia esset, ex illa ancilla problem unam aut alteram ante decennium excitasse» (1595); de pastoor trekt er soms naartoe (1596); «curatum habere pellicem quae interdum in ipsius edibus feurit visa» (1597, 1600); zijn dochttertje van ongeveer 9 jaar woont bij hem (1598).

(37) vroeger «incontiens» (1593); «de pellice nihil nunc auditur» (1595).

(38) «de quo Rev. D^o Vicario Generali aliquando scripsi, qui propriam problem ex ancilla natam baptizaverat» (1592).

(39) «non comparuit, quae pudet inhonestae conversationis (cum matre Vellicana), necdum penitentia purgata» (1597); «mater Grissarum sororum naturalis mater facta est ex coitu, ut fertur, cum G. Ruyskensvelt» (1596).

(40) «purgata utcumque incontinentiae labe et sub spe emendationis vitae cum consensu incolarum in soluto officio continuatur» (1594).

(41) «de cujus incontinentiae incertus rumor» (1594); «quia impurus deservitor... aufugit, nescimus quo» (1596).

(42) «qui semel castitati monitum remisit et concubinam necdum demisit» (1574).

(43) «cum ancilla gravida» (1598); «pastor destitutus ob fortunam, qua eidem in carcere Rev. Domini evenit» (1598).

ter Gulielmus ab Ideghem (44).

Soms stond de kerkelijke overheid voor de onmogelijkheid een priester, die door zijn levenswijze aanstoot gaf en aan die erge- nis niet wou verzaken, door een ander te vervangen. Magister Joos van Welle, pastoor te Haaltert, die zeer in opspraak was, en hierom reeds in 1598 zijn ontslag gaf, diende in dienst te worden gehouden tot 1606, wanneer een deservitor hem verving (45).

Te Strijpen verbleef Nicolas Gansbeke, een geprofeste, die te- vens vader was van twee kinderen (46).

Ook drankmisbruik kwam hier en daar voor, spijs de bepaling van de 1^e Mechelse Sinode, waarbij aan de priesters werd verboden de herbergen te bezoeken (47). Hierbij ontstonden soms twist en tweedracht. Bleven in gebreke tegenover dit verbod: de pastoors van Dikkelvenne (48), Edelare (49), Elene (50), Etikhove-Nuker-

(44) « abbas dicit se non dubitare pastorem crimen incontinentiae obnoxium, presertim, cum admonitus, suspectam ancillam a se non amovit » (1592); « de incontinentia accusare videbatur et nimis cum ancilla familiarita- tem » (1592).

(45) Op het feest van de apostelen Philippus en Jacobus trok de pastoor in het geheim weg van de parochie, zodat het volk te vergeefs op de mis wachtte. Achteraf beweerde hij naar Affligem te zijn geroepen, maar was in het klooster ter Roosen, « waar hij zeer thuis was » (1596). In de handen van de aartsbisschop verzaakte hij aan zijn kure, maar « toleratur adhuc quia alius haberi non potest, nec pro deservitum instat; ... suspendendus esset » (1598); « adhuc toleratur, dum alius magis idoneus invenire potest... » (1600); « quamquam ejus vita et mores satis involverint et non vulgares aliquando fuerint. querela et scandala paulatim resserere videantur, in officio tamen nulli deest, et pie et religiose illud exercet... satis bene se gerat quamdiu sobrius est; ubi tamen potitaverit tunc nemine sit commodus... » (1601); « ... Is recte non sine mul- torum scandalo aedes viduae defuncti graphiarii temporibus etiam suspec- tis frequentat, inde communis est fama quod incontinenter cum ea vivat, licet illud probari non possit, tamen quia inter se interdum et litigent et pugnent, non raro fama magis et publice dicebatur passim: « Heerken gaet met de weduwe houwen », quod puto ex proprie ejus ore prodiisse et jam fertur quod ei cohabitare et expensas apud eandem emere velit » (1601) ... Verzaakt (1603); ... « destitutus » (1606).

(46) « professus » (1592), « qui ex Catharina van der Eecke duas proles susci- tavit in monasterio Gandavi, quod dicitur Georgii trans ripam, monastica professa est et cum eadem habitans continue et impune sacrilegium com- mittit » (1589).

(47) « A tabernarum frequentatione, ebrietate comessionibus et suspecta cum mulieribus conversatione et cohabitatione omnino adstineant, neque prandia ad vesperarum horas protrahant..., et si per quemquam contra- rium factum fuerit, privatione distributionum et fructuum sui officii seu beneficii per mensem puniatur, et crescente contumacia crescat similiter et poena » (T. XIV. Caput V) (**De Ram**, o.c., blz. 118).

(48) « Deservitorem Eg. Prieels... interdum potitare » (1593).

(49) past. Joannes Werniers drinkt soms, ... is zat en maakt dan ruzie (1593); « dum potituit, quod est illi ordinarium » (1595); de pastoor was dronken bij het dekanaal bezoek op 26 april en bij een kleine vermaning vanwege de deken, in aanwezigheid van veel volk, sprak hij « multa in decanum maledicta » (1597).

(50) Gerardus Muskebroeck « frequenter inter suos post pocula rixas et dis- sidium quaerit » (1592).

ke (51), Melden (52), Munkzwalm-St.-Denijs-Boekel (53), Nieuwerkerken (54) en Rozebeke (55).

Een paar pastoors waren verdacht of te vrij in hun spreken. Aldus de pastoor van Moortzele (56) en deze van St.-Blasius-Boekel (57), die zijn onderhorigen ergernis gaf door ongepaste gesprekken.

Het kwam ook voor dat een pastoor meer landbouwer dan zieleherder was. Zo Kornelius de Lateur, pastoor te Zegelsem van 1555 tot 1603, die er een grote landbouwuitbating op nahield en hierdoor zijn geestelijke taak verwaarloosde (58). Eveneens de pastoor van Balegem was meer bezorgd om aardse zaken dan om zijn pastorele taak (59).

* * *

De overige pastoors vervulden hun taak vol toewijding, ook al hadden zij de last te dragen van meer dan één parochie en al was menig pastoor zelfs van de jongste niet meer. Er bestond geen mogelijkheid hun taak te verlichten, bij gebrek aan priesters. Vandaar dat sommige kleinere parochies noodgedwongen verwaarloosd dienden te worden en slechts van tijd tot tijd een mislezer zagen. Een paar pastoors bleven vast houden aan de oude gewoonte, slechts mis te lezen op zon- en feestdagen, wat de gelovigen wel eens anders hadden gewenst. Aldus de pastoors van Kerksken (60) en van Mere (61).

-
- (51) Des. Joannes Pontanus «interdum potitare et in potationibus leviozem esse, sed non notabiliter saltem in loco esse scandalosum» (1598).
- (52) «past. Anthonius van der Varent potitat interdum» (1593).
- (53) des. Georgius Werrier «frequentare tabernas et frequenter pugnare, lesisse curatum quemdam rusticum candelabro in caput rustici defito» (1598); «multum potitet et ebrius interdum erat» (1600).
- (54) past. Nicolaus Gevendale «proclivior aliquando ad potationes fuit, sed monitus destitit» (1592).
- (55) magister Joannes Lapidanus... bezoekt de herbergen, waar hij ruzie maakt (1592), met als nadelig gevolg «in publicis conviviis scandaloze conversari cum sua ancilla tamquam quadam pedissaque» (1592).
- (56) past. mag. Balduinus Guchtenare displicet levitas morum» (1592); verder: «de in violenta injectione manus in pastorem, quia Curia novit, hic non repetimus» (1592).
- (57) (Joannes Lapidanus) «Ballivus loci super vitam et conversationem pastoris, se ab aliquo tempore vitasse ipsius consortium propter turpa et obscena verba, quibus suos subditos sepius scandalizet» (1592).
- (58) «sepius negligens in celebratione divini officii parusque observare statutos dies et horas, vix plures parochiani sese absentent ab ecclesia» (1592); de meier zegt: «similiter de agricultura nimia pastoris multos dicit scandalizari, quod non sit contentus suis decimis. alendo plures vaccas, equos et ancillas, quae etiam tempore divini officii tam festis quam dominicis diebus, intentae nimis sunt suis negotiis domesticis, ita ut ipsae ancillae vix ter in anno ecclesiam frequentant, et pastor magis rusticum agat quam pastorem» (1592, 1593, 1595).
- (59) Joannes Liefgetal «in omnibus negotiis suis pastoralibus incuratus et negligens, totus deditus terrenis et avaritiae» (1595).
- (60) mag. Jacobus van der Smessen «vix alias quam diebus dominicis et festivis celebrat» (1603).
- (61) De mensen wensen ook in de week mis gelegenheid te hebben, wat pastoor Egidius Buyens verwaarloost (1595), «qui non ita sepe, ut par erat, diebus ferialibus celebrat» (1600).

Soms diende een kandidaat geweerd, gezien de onvoldoende wetenschappelijke vorming. In dat geval was de pastoor van Bottelare (62), evenals de pastoor van Oombergen, die « wel vroom, maar toch meer op de hoogte was van dansen als van prediken » (63). De deservitors van Idegem (64), Strijpen (65) en Woubrechtgem (66) voldeden evenmin.

5 §. Apostaten.

Helaas, telde de Kerk in deze periode niet alleen ontrouwe herders, die in hun priesterleven het Kristendom verzaakten en de voorschriften van de Kerk betreffende het celibaat onder de voet liepen, maar er waren ook afvalligen, die openlijk ontrouw werden aan de leer van Kristus door de H. Kerk voorgehouden en die hun kudde op de weg van de dwaling voorgingen.

Pater de Moreau heeft, buiten het prinsbisdom Luik, slechts 6 seculiere priesters, die apostasieerden, ontdekt voor de overige bisdommen van het land. De meeste uit Antwerpen en omgeving. Onder deze, zekere Gielis, oud-pastoor van Melsen, die de nieuwe leer had gepredikt in de buurt van Antwerpen (67).

Dit getuigt, althans wat het Land van Aalst betreft, van een overdreven optimisme. Want voor het distrikt Geraardsbergen alleen noemt de deken drie apostaten, nl. Adrianus Jonckheere, pastoor te Bottelare, Joannes de Wevere, pastoor te Lemberge en Titus van Edinghen, pastoor te Massemen.

In de rekening van Adriaan de Pape, ontvanger van de verbeurd verklaarde goederen voor het distrikt Aalst, over het jaar 1567 (68), komen twee priesters voor, nl. Adriaan van Maldegem, geboortig van Strijpen, « lequel a este par le souverain de flandres executé par le feu pour sa rebellion et desobeissance faicte et commise es derniers troubles » (69) en Bernardt Callart, voorheen pastoor te Hermelgem « banny et fugitif pour sa desobeissance et rebellion » (70). Beide blijken een aktieve rol te hebben gespeeld bij de verspreiding van het protestantisme, ten tijde van de Beeldenstorm.

In de rekening van Jan du Jardin, grootbaljuw van Ronse, voor de jaren 1567-1570, wordt de Ronsische priester Jan de Man vermeld, als « estait prestre demourant auparavant des troubles au quartier de Gand et ausy discourant et vagabondant cha et de la,

(62) « past. Franciscus Hillaert... ob inidoneitatem amotus est » (1602).

(63) past. Arnoldus Gaubloeme, « vir pius. cujus simplicitas Curiae satis nota, magis rithmis occupatur, quam concionibus populo proponendis » (1596); « vir pius, utinam satis mentis compos » (1597).

(64) « Franciscus van den Schueren... inidoneus repertus est » (1594).

(65) « frater Felix a Rev. Domino ob ejus inidoneitatem non est admissus » (1599).

(66) Livinus Ghijs « plane inidoneus et ineptus », zodat de deken vraagt hem geen nieuwe benoemingsbrieven te geven (1600), waarop wordt ingegaan.

(67) o.c., IV, blz. 269.

(68) A.R.A., Brussel, fonds Rekenkamer, nr. 18774.

(69) ibidem, 7 v.

(70) ibidem, 7 v.

et au temps de ses troubles retourné audict Renaix et depuis absente et banny » (71).

Wat de priesters betreft uit de streek Ronse-Oudenaarde, die door hun leven weinig stichtend waren, beschikken wij over geen gegevens omtrent hun rechtgelovigheid, ... al komen enkele niet meer voor als pastoor na de troebelen.

1-2. Het Kerkgebouw. In 1528 werden onder andere de inwendige wanden van de kerk van Ronse-Oudenaarde met een laag kalkwast besmeerd. Dit was een gebruikelijke manier om de muren te beschermen tegen vocht en om de kerk een frisse uitstraling te geven. De wanden werden ook versierd met afbeeldingen van heiligen en andere religieuze figuren. Dit was een belangrijk onderdeel van de kerkelijke kunst van die tijd. De kerk van Ronse-Oudenaarde is een van de vele kerken in de streek die nog steeds bestaan. Het is een mooi voorbeeld van de middeleeuwse kerkbouw in de regio. De kerk is nu een beschermd monument en wordt regelmatig bezocht door toeristen en lokale bewoners. De kerk is een belangrijk onderdeel van het cultureel erfgoed van de streek. De kerk is een van de vele kerken in de regio die nog steeds bestaan. Het is een mooi voorbeeld van de middeleeuwse kerkbouw in de regio. De kerk is een beschermd monument en wordt regelmatig bezocht door toeristen en lokale bewoners. De kerk is een belangrijk onderdeel van het cultureel erfgoed van de streek.

(71) *ibidem*, nr. 18942, 30 v. (anno 1570).

VIERDE HOOFDSTUK

DE KERKEN

1 §. Het Kerkgebouw.

In de periode 1579 tot 1582 werden niet minder dan 54 kerken, of ruim 1/3 van de kerken van het Land van Aalst, afgebrand of ten minste gedeeltelijk in puin gelegd. Op sommige plaatsen bleef het koor gespaard, op andere het schip van de kerk, weer op andere plaatsen werd slechts de toren vernield. De meeste kerken ondergingen deze zware verwoesting vanwege de opstandelingen, enkele (1) vanwege de regelmatige troepen. Op 36 van deze parochies werd tevens de pastorie in puin gelegd.

Andere kerken liepen zware schade op, zonder dat het gebouw totaal werd verwoest. De meeste kerken werden ontheiligd. Slechts enkele bleven gespaard, nl. de kerken van Aaigem, Amengijs (2), Aspelare, Denderhoutem, Iddergem, Lebeke en Rozenaken (3).

In 1592 werd door de ketters nog één kerk afgebrand, nl. deze van Schendelbeke (4), terwijl deze van St.-Antelinks (5), door de bliksem getroffen, hetzelfde lot had ondergaan omstreeks 1575.

Hier volgt de lijst van de vernielde kerken: Appels (6), Baardegem (7), Borsbeke (8), Deftinge (9), Denderleeuw (10), Denderwindeke (11), Dikkelvenne (12), Edelare (13), Elst (14), Erembodegem

- (1) Moerbeke, Nederbrakel en Opbrakel.
- (2) « ab hereticis ornamenta fabricae et meterculia surrepta non sunt anno 1579 » (1595); « haec ecclesia, sola cum Roosenaken non fuit in decanatu Rothnacensi spoliata » (1604).
- (3) « ecclesia numquam fuit, cum Gallica est, ab hereticis spoliata, unde et habet antiqua motella » (1617).
- (4) « anno 92 templum a sicariis incensum nudos muros retinuit » (1596); « templi navis et chorus sunt exusta » (1597).
- (5) « fabrica est fulgure combusta et tota desolata » (1592); « ... jam diu ante 30 annos » (1606).
- (6) « ecclesia a rebellibus combusta et prophanata » (1597); door de ketters bijna tot de grondvesten afgebrand (1595).
- (7) « a rebellibus combusta et prophanata » (1595); « templum plane conflagram, ita ut vix parietes sunt relictæ » (1597).
- (8) « ecclesia omnino conflagrata fuit » (1598).
- (9) « exusto templo » (1599).
- (10) « fabrica est desolata, chorus summus combustus » (1592); « navis ecclesiae cum summo choro est combusta » (1595).
- (11) « turris et navis sunt combustae » (1592); « navis et diruta et combusta » (1595).
- (12) « turris templi ex una parte cecidit » (1592); « anterior pars templi qui est aliqua pars navis ecclesiae, quae nunc pro templo utatur » (1593).
- (13) « fabrica fuit tota exusta » (1593); « pars fabricae cum navis ecclesiae habet stramine tecta, reliqua pars cum turri detecta et hactenus ex incendio ab anno 80 deserta » (1600).
- (14) « templum cum turri exustum fuit anno 82 » (1593).

LEGENDE

HET LAND VAN AALST

— DE GRENZEN VAN HET LAND VAN AALST

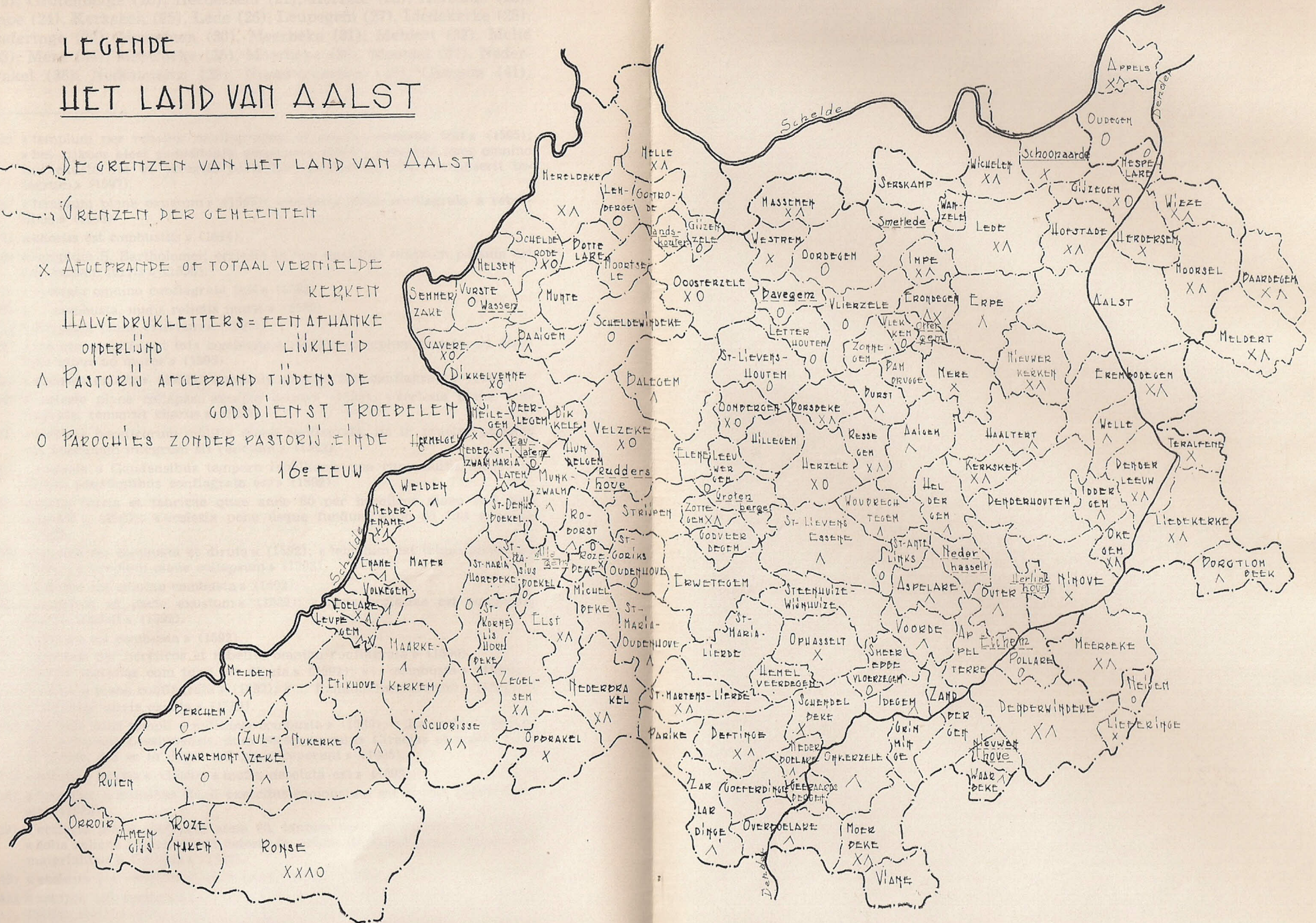
--- GRENZEN DER GEMEENTEN

X AFGEBRANDE OF TOTAAL VERMILDE KERKEN

HALVEDRUKLETTERS = EEN AFHANGIGE OPPERLIJND LIJKHEID

^ PASTORIÛ AFGEBRAND TÏJDENS DE GODSDIENST TROEBELENT

O PAROCHIES ZONDER PASTORIÛ EIND 16e EEUW

(15), Erondegem (16), Gavere (17), Geraardsbergen (18), Gijzegem (19), Grotenberge (20), Herdersem (21), Herzele (22), Hofstade (23), Impe (24), Kerksken (25), Lede (26), Leupegem (27), Liedekerke (28), Lieferinge (29), Massemen (30), Meerbeke (31), Meldert (32), Melle (33), Mere (34), Merelbeke (35), Moerbeke (36), Moorsel (37), Nederbrakel (38), Nedere name (39), Nieuwerkerken (40), Okegem (41),

-
- (15) « templum per rebelles conflagratum et omnino dirutum fuit » (1595); « het zijkoor bleef gedeeltelijk gespaard » (1595); « ecclesia haec omnino fuit exusta, ita ut exceptis parietibus quibusdam nihil remanserit integrum » (1597).
- (16) « templum plane exustum » (1595); « ecclesia plane conflagrata a rebelibus » (1599).
- (17) « chorus est combustus » (1614).
- (18) « templum S. Bartholomei; ecclesia in hos tumultus magnum passum est per ruinam turris » (1598).
- (19) « ecclesia omnino conflagrata fuit » (1592).
- (20) « ... combusta, nudis relictis muris » (1589).
- (21) « templum plane exustum » (1597).
- (22) « fabrica ecclesie est tota combusta » (1592); « templum in toto est dirutum usque ad muros » (1595).
- (23) « ecclesia exusta » (1592); « ecclesia omnino fuit conflagrata » (1589).
- (24) « ecclesia plane collapsa, excepto choro » (1592); « ecclesia plane conflagrata, remansit chorus » (1596).
- (25) « ecclesia hereticorum malitia plane conflagrata, ita ut praeter parietes vix quidquam integrum sit relictum » (1592).
- (26) « ecclesia a Gandensibus tempore rebellionis una cum multis incolis in eadem resistantibus conflagrata est » (1592).
- (27) « ruina turris et fabricae quae anno 80 per hereticos plane fuit solo aequata » (1593); « ecclesia pene usque fundum anno 80 fuit eversa » (1612).
- (28) « fabrica est combusta et diruta » (1592); « templum est totum dirutum » (1595); « templum plane collapsum » (1598).
- (29) « fabrica est omnino combusta » (1592).
- (30) « templum ex parte exustum » (1589); « navis ecclesiae est combusta, chorus mansit » (1592).
- (31) « fabrica est combusta » (1592).
- (32) « ecclesia per hereticos et rebelles omnino conflagrata » (1596).
- (33) « navis ecclesiae cum turri est diruta » (1592); « ... combusta » (1595).
- (34) « ecclesia plane conflagrata » (1592); « ... flammis hereticorum » (1595).
- (35) « ecclesiae turris exusta » (1589).
- (36) « restant muri templi a militibus combusta » (1589); « illa ecclesia exusta fuit a civibus Lessinnensis, dum persequerentur Ciracias et hostes fidei et patrie, qui se in dicta ecclesia receperunt » (1605).
- (37) « ecclesia exusta » (1595); « multa desolata est » (1592).
- (38) « templum a militibus Regii exercitus combustum est et sola turris mansit » (1589).
- (39) « ecclesia plane destructa anno 80, tantum turri et parietibus » (1593); « solis relictis parietibus et ceteris in urbem Aldenardensem transvectis materialibus a Geuseis » (1592).
- (40) « ecclesia per rebelles omnino conflagrata » (1592).
- (41) « fabrica est combusta » (1592); « navis ecclesiae est combusta. Chorus tectus straminibus » (1595); « ecclesia omnino fuit conflagrata, ita ut solae parietes sint relictae » (1598).

Oombergen (42), Oosterzele (43), Opraekel (44), Ophasselt (45), Ressegem (46), Rozebeke (47), Schelderode (48), Schoonaarde (49), Schorisse (50), St.-Martens-Lierde (51), Smeerebbe (52), Teralfene (53), Velzeke (54), Wassene (55), Westrem (56), Wichelen (57), Wieze (58), Zegelsem (59) en Zottegem (60). Eveneens de kerk van de St. Kornelisabdij te Ninove werd « gheheel gheruineert ende afgheworpen... met alle de edificien van deselve abdije » (61).

De kerken van Haaltert (62), Idegem (63), Overboelare (64) en Parike (65) werden zwaar beschadigd.

De overige kerken, ook al hadden ze rechtstreeks niet evenveel te lijden van de rebellen, hebben veel geleden onder de verwaarlozing ten gevolge van de beroerde tijd. Jaren lang werd elk onderhoud nagelaten, gezien de militaire operaties, en zelfs de schijnbaar meest onschuldige bezetting door militairen en burgerwachten waren niet bevorderlijk voor de zorg om de kerk. Zo maakten de plaatselijke milities het nog al bont te Berchem (66), te Dikkele (67), te Etikhove

-
- (42) « templum exustum est » (1597).
 (43) « chorus cum turri est solo equatus » (1592); « chorus hujus ecclesiae quondam rebellentium malitia damnose corrui » (1600); « fabrica in praecipuis partibus destructa » (1608).
 (44) « templum cum turri exustum nequitia militum Regii exercitus » (1589).
 (45) « templum exustum » (1592); « navis ecclesiae incendio periit, relictis muribus et restante choro » (1598).
 (46) « chorus summus necdum est tectus » (1595, 1596); « ecclesia combusta omnino fuit » (1599).
 (47) « fabrica cum turri exusta, excepto choro » (1593); « ab hereticis anno 1579 exusta » (1616).
 (48) « exusta turri, reliqua pars templi servata est » (1589).
 (49) « sacellum B. Mariae Virginis conflagratum » (1595).
 (50) « templum totum cum turri his turbis anno 80 exustum » (1593).
 (51) « Exusto summo choro... » (1592); « turris nuper erecta » (1596).
 (52) « excepto choro a militibus est templum exustum » (1589, 1592).
 (53) « ecclesia omnino conflagrata » (1592).
 (54) « turris templi exusta » (1589).
 (55) « alleen de muren bleven recht » (1614).
 (56) « fabrica navis est combusta; turris cum choro mansit » (1592); « navis ecclesiae est combusta cum choro S. Laurentii » (1595); « per hostiles milites gallos » (1599).
 (57) « templum ex integro fuit conflagratum » (1595).
 (58) « ecclesia exusta est » (1592).
 (59) « fabrica tecta incendio conflagrata jacet » (1592); « ... cum turri... ab hereticis exusta » (1593).
 (60) « turris igne conflagrata est, salvo reliquo templi corpore » (1589).
 (61) M. Ninove, a° 1632.
 (62) « templum ipsum licet collapsum, dirutum et conflagratum non fuerit, tamen non sine grave jactura, tectum suo plumbo spoliatum fuit » (1592).
 (63) « templum in esse permansit, sed internum ornamentum ablatum est » (1589); « omnia ornamenta igne consumpta » (1589).
 (64) « chorus novus et navis templi jam a pluviis tecta » (1592); « de kerk heeft veel geleden onder de oorlog » (1596).
 (65) « templum non est exustum » (1589); « sed desolatum ac interius valde destructum » (1598).
 (66) « De nachtwakers maken achteraan in de kerk vuur, zodat deze veeleer op een stal gelijk » (1593).
 (67) « decanus magnas vidit et intellexit insolentias in templo, occasione excubiarum, quae in loco sacro agebantur, vetuit sub poena ne in posterum in templo excubiae aguntur » (1593).

(68), te Hermelgem (69), te Kwaremont (70) en te Maarke (71), terwijl te Berchem (72), te Ename (73), te Etikhove (74), te Nederbrakel (75) en te Rozenaken (76) de burgers, met hun have en goed, een toevlucht hadden gezocht in de kerk, wat zeker het kerkelijk leven niet ten goede kwam en waartegen de deken zich tevergeefs verzette.

De stormwind van 1595 kwam de schade aan tal van kerken nog verhogen, o.m. te Dikkele, waar het dak grotendeels werd afgerukt, en te Melden, waar de koorvensters werden vernield.

Bij het herstel aan het koor rijzen herhaaldelijk moeilijkheden tussen het beheer van de kerk en de kollators, die veelal deze te zware last afwijzen. Aldus te Appelterre, waar de deken een beslissing vraagt aan de aartsbisschop, zowel voor hier als voor elders, maar waarop het antwoord luidt, dat hieromtrent geen vaste regel of voorschrift kan worden gegeven (1599). Later bepaalde het staatsbestuur dat de kollator gehouden was tot het herstel van het koor.

* * *

Steeds opnieuw werd door de verschillende dekenen teruggekomen op een behoorlijke afsluiting van het kerkhof, gelegen omheen de kerk. Vooral diende de toegang voor de dieren te worden verhinderd. Over het algemeen echter werd deze verordening verwaarloosd en werd dikwijls te vergeefs bedreigd met interdikt, o.m. te Beerlegem

(68) « Super abusibus dicit magnam irreverentiam in templo exerceri ab eis qui excubias ibidem agunt, similiter per sordes emitti in cemitario » (1592).

(69) « fons... ab excubiis agentibus in templo contractus. Neque potuit decanus inquirere a quo. Nam quinque pagi vicini haecenus in templo, quod est in ripa Scaldis excubias geruit, templo die ac nocte patente ». Dit wordt door de deken verboden (1592).

(70) « (curatus) optaret perhiberi excubias in ecclesia et mandari reparacionem chori » (1593); « ruderes passim in templo jacentes efferantur. Videtur potius autrum quam templum ob turpitudinem et finum ab excubiis olim excitatum » (1595). De baljuw antwoordde dat de Raad van Vlaanderen een nieuw bevel had uitgevaardigd waarbij de wachten in de dorpen, « quae in templo haberi debeant », werden voorgeschreven; de deken zegt: buiten de kerk (1595).

(71) « venerabile Sacramentum non est, cum in templo aguntur excubiae » (1593).

(72) « ob milites multae cistae lignae sunt in posteriori parte templi » (1595); ze moeten uit de kerk (1600); « cistae incolarum necdum erant templo asportate, sed collocata in angulo templi non strato lapide, ob rumores advenientium militum » (1601); nog niet weggenomen (1602); « pars posterior ecclesiae... plena cistis et vasis rusticorum » (1603); nog steeds dezelfde toestand, « ob militum frequentem transitum » (1605).

(73) « in templo erant multae cistae et vasa carniū incolarum transitum militum metuentem, sed decanus jussit ea seponi in certo loco templi securis et non sic passim ubique collocari » (1603); nog steeds dezelfde toestand (1613, 1614).

(74) « multis locis (templi) denigratum fumo cum incolae, tempore turbulento variis locis ignem in templo extruxerunt » (1597).

(75) « adhuc plures cistae propter frequentiam militum transeuntium » (1607).

(76) « templum est repletum cistas incolarum, quas jussit decanus auferri » (1600).

(77), St.-Lievens-Houtem (78), Waarbeke (79), Welden (80) en Zegelsem (81).

2 §. De Klokken.

Vóór de godsdienstige troebelen waren al de kerken van het Land van Aalst in het bezit van ten minste twee klokken, verscheidene zelfs van drie en vier (82). Al deze klokken werden bij verordening, uitgevaardigd door de geusgezinde fractie te Gent, in december 1576, opgeëist, samen met de gouden, zilveren en koperen voorwerpen van de eredienst.

Slechts enkele parochies wisten hun klokken te bewaren. Zo bleven de kerken van Amengijs (83) en van Rozenaken (84) in het bezit van hun drie klokken, terwijl Berchem en Nederbrakel er twee van de vier konden behouden. Andere bewaarden een kleiner klokje (85), terwijl enkele een grotere hadden weggestopt. Die weggestoken klokken zullen later in de volksopvatting het ontstaan geven aan de « klokputten », die werden vermenigvuldigd. De dekanale verslagen vermelden slechts vier dorpen, waar een klok werd weggeborgen, nl. Melden (86), Michelbeke (87), Smeerebbe (88) en Wanzele (89). De klok van Herdersem, beweert men, bevindt zich na de troebelen nog te

(77) « cimiterium non debite clausum, invenit in eo decanus tempore visitationis porcos » (1597, 1599, 1600, 1602), « prohibetur sub pena interdicti » (1598, 1600, 1602); « sed verosimiliter non obediunt » (1599).

(78) « Hic elocaverat D. pastor herbam cimiterii ea conditione ut eam bestiae possunt depascere, non obstante prohibitione D. Sylvorum » (1612).

(79) Briefje met klacht vanwege Hendrick de Hoves, dat de pastoor « verordert coystalle ende verken scoote ghemaekt heeft up kerckhoof tegen de kerckmuur » (1592).

(80) « muri cimiterii hic ut in aliis multis locis cingendi et claudendi, ut porci et aliae bestiae noxiae arceantur, sed parum suo mandato obtinet decanus, quod multorum annorum experientia didicit, cum rectores dicunt autoritate elocari quotannis gramen cimiterii, cum onere quot censitor claudet cimiterium » (1608).

(81) « Cimiterium nullo modo cinctum. Dicit (pastor) se initio estatis vendere gramen et fructus in eo crescentes et conductores obstruere. Decanus voluit etiam in hyeme cingi ne porci ascendant et subvectant sepulchra, sed non facient, cum quotannis hic et multis parochiis idem deprehendit » (1606).

(82) O.m. vier klokken te Berchem (cum aliquot minoribus ad horas, 1569), Lede, Melden, Mere, Moorsel, Michelbeke, Nederbrakel, Nieuwerkerken, Ophasselt, Oudegem, Rozebeke, St.-Goriks-Oudenhove, St.-Maria-Oudenhove, Steenhuizen, Strijpen, Zottegem (8 klokken), evenals Geraardsbergen (talrijke klokken).

(83) « nec ullum amissum » (1592).

(84) « campanae tres custoditae » (1593).

(85) O.m. Merelbeke, Opbrakel, Ophasselt, St.-Maria-Oudenhove.

(86) « una campana maxima est custodita » (1593).

(87) « campanae omnes ablatae, unica excepta, quae terrae commissa fuerat et jam invenire non potest » (1593).

(88) « campana quae hac turbulento seculo abscondita fuerat, est reperta » (1589).

(89) « campana quae ante turbas, ne auferretur, in terra erat defossa, adhuc adhibita diligentia invenire nequit » (1600).

Aalst (90), evenals die van Pollare (91); deze van Nederename te Gent (92) en die van Elst te Edelare (93). Te Appels wordt Petrus Moortgat er van beschuldigd de ingegraven klok aan de opstandelingen te hebben verraden (1604).

Hoe werden de gelovigen dan tot de godsdienstoefeningen opgeroepen gedurende een tijdbestek van ongeveer twintig jaar? Sommige pastoors gebruikten een bel (94), o.m. te Meilegem, Nederzwalm, St.-Maria-Lierde, Godveerdegem, Strijpen en Vloerzegem, een cimbaal (95) te Overboelare, de hoorn van een stier te Impe (96); de pastoor van Massemen trok fluitend langs de straten om de parochianen tot de eredienst uit te nodigen (97). Eens de vrede teruggekeerd, kwam men geleidelijk tot de vooroorlogse toestand terug, naar gelang de kerk minder of erger was geteisterd, en komen de kerken opnieuw in het bezit van klokken, die werden aangekocht door de gemeenschap of geschonken door de heer. Te Beerlegem schonk de bisschop van Brugge (heer van Beerlegem) aan de kerk 3 klokken, met tal van kleine klokjes (1609), die een klokkenspel vormen voor het door hem gegeven torenuurwerk (1610) (98).

De kleinere dorpen, waar de kerk zwaar heeft geleden, hebben het vooral moeilijk om zich de klokkenweelde van vroeger opnieuw aan te schaffen. Het zal dikwijls vele jaren vergen, vooraleer ook die geleden schade werd hersteld.

Volgende parochies beschikten opnieuw over een klok vóór het einde van de 16^e eeuw: Geraardsbergen over 14, geschonken door de bevolking (1589), Aaigem (1592), Appelsterre (1599), Beerlegem (1593), een tweede (1607), een derde (1609), Borchtlombeek (1592), Denderleeuw (1599), een tweede (1605), Denderhoutem (1592), Denderwindeke (1592), Edelare (1595), Ename (1593), Etikhove (1596), Gijzegem (1598), Gijzenzele (1593), Goferdinge 2 (1592), Grimminge een klokje (1589), klok (1600), een tweede (1608), Hemelveerdegem (1596), een tweede (1607), Idegem (1589), Kerkem een klokje (1593), klok (1611), Kwaremont (1593), Lede (Kerkrek. 1593), Letterhoutem (1593),

- (90) « est huic ecclesia adhuc servata insignis quaedam campana Alosti, quae de turri erigenda deliberunt, ut suo loco restituantur » (1596).
- (91) Notandum hic quod incolae hujus loci repererint quandam campanam (voorheen verborgen), in civitate Alostensi, quod ex quibusdam inditiis et signis contendunt esse hujus ecclesiae. Adhuc sub iudice lis est » (1599, 1606, 1607).
- (92) « nulla est campana, sed incolae dicunt rumores esse duas campanas hujus parochiae esse Gandavi » (1593).
- (93) « etiam campanam in Edelaer ad hanc ecclesiam (de Elst) spectare » (1597).
- (94) « utitur tantum tintinnabulum » (1593) te Meilegem, Nederzwalm; te St.-Maria-Lierde « tria tintinnabula loca campanarum plebem ad templum vocant » (1589); « nola loca campanorum » (1592) te Godveerdegem; « campana nondum habent, sed utuntur nola, qua populum ad divina convocant » (1595), te Oudegem; « sublatis campanis nola fideles ad templum vocat » (1599), te Strijpen; « campanila sive nola » (1607), te Vloerzegem.
- (95) « solum mode cymbalum » (1592).
- (96) « ... cum hactenus cornu taurino populum ad eccelsiam convocaverint » (1614).
- (97) « quia pastor procul ab ecclesia habitat sibilando suos ad rem divinam audiendam convocat, instrumento non discrepante a venatorum sibilo, quo solent venatores suos convocare canes » (1594).
- (98) In 1613 schonk dezelfde bisschop aan de kerk van Beerlegem een orgel.

Leupegem (1593), Mater (1597), Meilegem een klokje (1599), Merelbeke een klokje (1589), Michelbeke (1597), Moerbeke (1594), Nederzwalm (1598), Neigem 2 (1592), Nieuwenhove (1594), Onkerzele een klokje (1592), Oosterzele (1592), een tweede (1609), Opbrakel een klokje (1694), Ophasselt een klokje (1589), Overboelare (1599), een tweede (1618), Parike (1589), Roborst een klokje (1595), een klok (1613), Ronse St. Maarten 2 (1593), Ronse St. Pieter (1595), Scheldewindeke (1592), een tweede (1615), Schorisse (1595), Semmerzake (1592), St.-Goriks-Oudenhove (1597), St.-Lievevins-Houtem (1592), vier (1610), St.-Maria-Oudenhove een klokje (1589), een klok (1594), een tweede (1619), St.-Maria-Lierde (1596), Steenhuize (1592), een tweede (1614), Striipen (1592), Velzeke (1597), Vlekkem (1598), Vlierzele (1598), Vloerzegem een klokje (1596), Vurste een klokje (1592), Waarbeke een klokje (1592), een klok (1594), Wichelen een klokje (1599), Wieze een klokje (1598), Woubrechtgem (1592), Zarlardingem (1592), een tweede (1608), Zottegem verschillende klokken (1592) en Zulzeke (1593).

Talrijke parochies komen slechts in het bezit van een klok begin van de 17^e eeuw: Aspelare (1608), Baaigem (1613), Balegem (1612), Bavegem (1612), Bottelare (1612), Dikkele (1610), Elst (1625), Hermelgem (1604), Hillegem, dat eerst een klok leende van de heer van Oombergen (1592), kocht een klok (1604), Hofstade (1609), Hundelgem (1610), Impe (1614), Liedekerke (1600), Maarke (1601), Melden 2 (1602), Moorsel (1600), Moortzele (1602), Munkzwalm (1611), Nederename (1614), Okegem (1604), een tweede (1608), Oombergen (1611), Oordegem (1611), Outer (1614), Paulatem (1606), Pollare (1605), Rozebeke (1601), St.-Denijs-Boekel (1611), St.-Kornelis-Horebeke (1608), St.-Maria-Horebeke (1606), St.-Maria-Latem (1606), St.-Martens-Lierde (1600), Smetlede (1611), Volkegem (1606), Welden (1608), Zandbergen (1614), Zegelsem (1618).

Vijftig jaar, na de beroving door de geuzen, zijn er nog parochies zonder klok, en slechts bij uitzondering beschikten enkele dorpen over het aantal klokken, dat zij vóór de godsdiensttroebelen bezaten.

HET GELOOFSLEVEN BIJ HET VOLK

1 §. De Geloofsbeleving.

De geloofsbeleving door het volk wordt over het algemeen beoordeeld naar enkele uiterlijke aspecten, als het naleven van de zondagsviering, het houden van de paasplicht en het beleven van de huwelijksmoraal. Dit zijn geen uitsluitende normen, want ook de caritas of de kristelijke naastenliefde is de vrucht van de geloofsbeleving. Deze faktor kan evenwel moeilijker nagegaan als de uiterlijke voorgeschreven goddelijke en kerkelijke verplichtingen, en nog minder worden hieromtrent gegevens aangetroffen in de dekanale verslagen.

a. De Zon- en Feestdagen.

In de late Middeleeuwen waren de feestdagen zeer talrijk. De 1^e Provinciale Sinode van Mechelen bepaalde voor het aartsbisdom, buiten de zondagen, nog 42 feestdagen, evenals het patroonfeest van de parochie en het feest van St. Rombout (1). Het is begrijpelijk dat door het volk aan ieder van deze feestdagen niet evenveel belang werd gehecht, ja kon worden gehecht, omwille van bepaalde omstandigheden, als b.v. de oogsttijd, wanneer de overtreding dan nog veel eer plaats vindt ten nadele van de zondagsrust als wel van de zondagsmis.

In de *dekenij Ninove* werden de verplichte feestdagen over het algemeen goed onderhouden. De deken treedt in geen bijzonderheden en het valt niet uit te maken of hij een onderscheid wil aanduiden, wanneer hij bij de ene parochie schrijft dat «de feestdagen worden onderhouden» (2) en bij andere dat zij «goed worden onderhouden» (3). In elk geval in dit distrikt schijnen in 1595 geen noemenswaardige afwijkingen te bestaan.

De deken van het *distrikt Aalst* treed meer in bijzonderheden en is nauwkeuriger bij het aanduiden van de schakeringen in de zondags- en feestdagenviering. Het waardeoordeel van de pastoor blijkt niet altijd aan de werkelijkheid te beantwoorden. Zo b.v. te Moorsel, waar de pastoor beweert dat het goed gaat, waaraan de deken nochtans erg

(1) 1^e Prov. Conc. 1570, T. V, C. I, IV (*De Ram*, I, blz. 104, 105).

(2) «festa servantur» of «festa servari» te Balem, Borchtlombeek, Gontrode, Herzele, Hillegem, Iddergem, Lieferinge, Melle, Ninove, Oosterzele, Outer, Ressegem, St.-Lievens-Houtem en Zandbergen.

(3) «festa bene servantur» te Aaigem, Appelterre, Aspelare, Denderwindeke, Gijzenzele-Landskouter, Helderger, Letterhoutem, Meerbeke, Okegem, St.-Antelinks, St.-Lievens-Esse en Woubrechtgem.

twijfelt (4). Te Burst (5) blijkt de zondagsviering op lovenswaardige wijze te geschieden, althans naar de getuigenis van de ingezetenen; deze is eveneens bevredigend te Borsbeke (6), te Denderleeuw (7), te Erondegem (8), te Gijzegem (9), te Hofstade (10), te Kerksken (11), te Lede (12), te Liedekerke (13), te Meldert (14), te Mère (15), te Mespelare (16), te Nieuwerkerken (17), te Oudegem (18), te Ressegem (19), te Vlekkem (20), te Wanzele (21), te Welle (22) en te Woubrechtegem (23).

Voor enkele dorpen wordt gewezen op een minder goed naleven van de zondagsrust, al schijnt in de meeste gevallen een voldoende reden tot ontslaging aanwezig te zijn. Overtredingen worden

- (4) « alsoo naer eyghen confessie groote faute hier bevonden wert int vieren ende onderhouden van de sondaghen ende vierdaghen » (1595); « quamquam festa hic bene servari dicat (pastor), tamen rumor est hic frequenter peccari, et licet semel ac iterum ex inopinato excureram, neminem tamen deprehendi » (1596).
- (5) « festa hic laudabiliter servari dicunt » (1597).
- (6) « in abservatione festorum hic raro peccare » (1595); « festa recta ab omnibus servari; nemo frequenter abesse » (1599).
- (7) « festa bene servantur » (1595); « nemo frequenter a divinis absit » (1598, 1599).
- (8) « omnes fideliter ecclesiam visitare » (1595); « van de onderhoudinghe van sondaghen ende mesdaghen segghen (de kerckmeesters) dat het daer mede redelick onder henlieden gaet, sonder te weten dat daer van yemandt wyt nemelick soude misdoen » (1595).
- (9) « int onderhouden der heylighe daghen meynen (de kerckmeesters) dat sij redelick quyten » (1596); « festa optime observari » (1598).
- (10) « nullus frequenter a divinis abstinet » (1597).
- (11) « sacris omnes libenter intersunt et nemo frequenter abstinet » (1595, 1599).
- (12) « aengande d onderhoudinghe vande Sondaghen ende feestelicke daghen segghen (de kerckmeesters) dat dies aengaende alhier redelicke goede reghel te sijn » (1595).
- (13) « festa servantur » (1595); « nec aliquis frequenter a divinis se subtrahit » (1599).
- (14) « int onderhouden der gheboden vierdaghen ofte festdaghen en weten oock nijet dat sij eenichsins hen mishandelen » (1596); « nec quemquam a divinis saepe se absentare » (1598).
- (15) « de festorum abservatione... interdum peccari, licet nullus enormiter excedat » (1595); « patet rarissimum hic esse ut festa violentur » (1596).
- (16) « nulli hic sunt qui dominicis aut festivis diebus a sacris absunt » (1599).
- (17) « putare se dicit (pastor) festorum bene esse observantiam, quamquam id affirmare non audeat » (1595); « de Sondaghen ende gheboden heylighs daghen verclaren hier redelick onderhouden ende gheviert te worden » (1596).
- (18) « dat de sondaghen ende heelighe daghen van de inwoonders tamelick onderhouden werden » (1595); « weten nijet dat hen yemandt seer soude verghelten ofte grootelickx ontgaent int violeren van de heylighe sondaghen » (1596).
- (19) allen horen « diligenter » de mis (1599).
- (20) « nec esse qui saepe divina negligat aut festa violet » (1598).
- (21) de mensen horen mis te Lede (1595).
- (22) « festa bene a suis servari (dicit pastor) » (1595, 1596).
- (23) « nemo ab ecclesia saepe abest » (1599).

aangegeven voor Appels (24), Baardegem (25) en Wieze (26). Te Haaltert zijn er in 1596 een tiental overtreders van de wet op de zondagsrust, naast de mulder (27). Ook te Mere komt de mulder voor onder de overtreders (28).

Op sommige plaatsen waren de gelovigen praktisch in de onmogelijkheid om regelmatig mis te horen, gezien de uitgestrektheid van de parochie, waar slechts één enkele mis werd opgedragen. Dit was het geval voor Erembodegem (29) en Haaltert (30). Elders was de bevolking aangewezen op een naburige parochie, nl. te Herdersem (31), te Serskamp (32) en te Impe (33). Op dit laatste dorp was men nochtans niet erg bekommerd om de naleving van deze verplichting, zodat de deken zich verplicht ziet met bestraffing door God te dreigen. Ook te Teralfene veroorzaakte dusdanige toestand een nadelige invloed (34). Omtrent de toestand te Wichelen was de deken evenmin

-
- (24) de zondagsrust wordt goed onderhouden « ten ware in tijde van noodt als inden oist » (1595).
- (25) « de feestdaghen ende sondaghen verclaren (de heyligheestmeesters en de kerkmeesters) dat sy deghelick onderhouden, ten ware somtijts ter noodt inden oicxt » (1606).
- (26) « goed, tenzij ten tijde van de oogst, uit nood » (1596); « de feestdaghen der heyligher kercken affirmeren sij tamelick gheviert ende onderhouden te worden » (1597).
- (27) « parum festa observat et dicit se id facere ex privilegio ». Hij verkreeg van het Prov. Conc. van Mechelen een toelating om op de zondagen te malen, mits 2 zakken graan aan de Armendis van Haaltert en één aan de Armendis van Kerksken te schenken (1598).
- (28) « molitor offendit maxime in festorum violatione » (1598).
- (29) gezien het een uitgestrekte parochie is kunnen al de mensen niet naar één mis komen, « unde etiam fieri intelligo ut multi rarius comparunt » (1596).
- (30) Het St. Maartenskapittel van Aalst is gehouden tot de eerste mis, maar tot groot nadeel van de bevolking wordt deze verplichting niet nagekomen, « alsoe sy sijn eene goede ghemeente ende daghelicx soe langer soe meerder... niet ghelijckelick altesamen absenteren van hare huisen », zodat een vroegmis dringend nodig is voor « de jonckhuyt ende dienstbooden » (1595).
- (31) De gelovigen van Herdersem moeten naar Aalst om mis te horen, gezien te Herdersem geen mislezer is (1595); de mis wordt goed bijgewoond, wanneer ter plaatse mis gelegenheid is (1600).
- (32) Hier wordt de mis slechts om de 14 dagen of om de maand opgedragen (1597); « non est qui frequenter absit » (1599).
- (33) Zonder pastoor, zijn de Impenaren aangewezen op Lede, wat blijkbaar minder goed wordt nagekomen; « quod rarius ecclesiam visitent, etiam si non fateantur, tamen pro certo habeo » (1598); « festis ac dominicis diebus ab operibus manualibus se abstinere dicunt; nec est qui excedat, sed cum potationibus sunt addictissimi, monui ut saltem illis diebus tabernis relictis vicinam ecclesiam sacris audiendis adierant, se enim graviter non faciendo peccare, nec severum Dei iudicium evasuros » (1598); « festa observari dicunt: quamquam existiment plures incolas divinis interfuturos, si pastorem haberent ac in loco hoc exercerentur » (1599); « ecclesiam ab incolis diligenter visitare, quamquam affirmare noluit (pastor) quod semper omnes divinis intersint, non tamen constat, quod aliquis ea frequenter aut ex contemptu negligat » (1600).
- (34) gezien hier geen zondagsmis, « festa servari, sed taliter qualiter » (1595); « redelick quygende » (nu er een pastoor is) (1596).

gerust (35).

In de *dekenij Geraardsbergen* is de toestand, wat de zondagsviering betreft, over het algemeen vrij goed. Te Aspelare (36) en Nederhasselt (37) zijn er enkele overtreders; eveneens te Onkerzele (38) en te Voorde (39). Te Scheldewindeke (40) krijgt vooral de zondagsrust het te verduren, evenals te Zarlaringe (41), waar men een landbouwer aantreft die dorst en een andere die mest uitvoert op het feest van St. Mattheus.

Elders wordt de zondag ontheiligd door het houden van de markt, tegen de sinodale statuten in (42), o.m. te Viane (43) en te Zottegem (44).

Wat de *dekenij Ronse* betreft, worden de zon- en feestdagen over het algemeen goed onderhouden te Amengijs (45), te Berchem (46), te Edelare (47), te Meilegem (48), te St.-Blasius-Boekel (49) en te Volkegem. Voor een paar parochies zijn de gegevens tegenstrijdig,

-
- (35) (de kerkmeesters) «durven niet affirmeren dat deselfde tallentijden van ijeghelic wel onderhouden ende gheviert worden». De baljuw krijgt opdracht hierover te waken (1595); «nemo abest frequenter» (1599).
- (36) «pastor quaeritur de violatoribus festorum» (1598).
- (37) «incolae hujus loci rarius frequentant ecclesiam parochialem, eo quod pastor ibidem non celebret» (1598).
- (38) «parochiani solent ire tardi ad audiendum officium divinum. Paulatim se emendant per correctionem curati» (1599) «rarius frequentantes ecclesiam se emendant» (1608).
- (39) «multi frequenter absunt a divinis, etsi catholici» (1598).
- (40) Een drietal personen werkten «ante, sub et post divinum officium», op het feest van O.L. Vrouw Geboorte. «Festi violatores fuerunt et alii nonnulli» (1589).
- (41) Joannes Mynsbrugghe triturando festum Sⁱ Mathei violavit, eodem die Egidius Cossyns evecto fimo stercoreavit agros suos» (1589).
- (42) «...Synodus Provincialis interdicat omnibus suae provinciae Christi fidelibus opera manualia et secularia quaecumque, mercatum item et forum rerum venalium atque judicialia exerceri ita tamen ut Episcopis in illis Festis quae minus celebria sunt, ad populi commoditatem, liceat aliquid pro sua discretionem relaxare...» (T. V, C. II); «Si forum aut mundinae invidant in aliquo ex celebrioribus Festis, serventur illae, vel ante, vel post Festum, prout Magistratus eujusque loci judicaverit maxime expedire...» (T. V, C. III) (De Ram, blz. 105).
- (43) «contra statuta in Dedicacione S. Michaelis servantur nundinae» (1589, 1592, 1594, 1596).
- (44) «Nundinae, quae in diem S. Lucae, Evangelistae, in eumdem hac anno 92, etiam ipso die festo et dominico, contra Statuta synodalia, servatae sunt» (1589, 1592) «Sunt hic nundinae ipso Sⁱ Marci evangelistae, quia hic archiepiscopus non agnoscitur, excessum anxie non inquisivimus» (1594).
- (45) «festa servari» (1595).
- (46) «dies festi debite abservantur» (1595, 1596).
- (47) «festa putat (pastor) servari» (1595).
- (48) één dikwijls afwezig; een viertal veel afwezig; «quosdam non venientes ad templum» (1597).
- (49) «festa satis diligenter observari» (1593); «quidam non frequentant templum» (1598).

nl. voor Etikhove (50), Melden (51) en Roborst (52).

Voor de overige parochies van dit gebied is de toestand op het einde van de 16^e eeuw weinig schitterend, en wordt zowel de zondagsrust als de verplichte heilige mis, vooral op de feestdagen, overtreden. Dit geldt voor Beerlegem (53), Dikkele (54), Dikkelvenne (55), Elst (56), Ename (57), Hermelgem (58), Hundelgem (59), Kwaremont (60), Leupegem (61), Mater (62), waar de pastoor de schuldigen niet durft noemen, daar hij bevreesd is dat zij gedurende de nacht zijn huis zouden afbranden (1593), Michelbeke (63), Nederwalm (64), Paulatem (65), Ronse (66), Rozenaken (67), St.-Denijs-Boekel (68), St.-Kornelis-Horebeke (69), St.-Maria-Horebeke (70), St.-Maria-Latem (65), Wel-den (71) en Zegelsem (72).

-
- (50) « festa servari » (1593); 2/3 komen niet naar de kerk (1595, 1596); « diligenter templum frequentant » (1598).
 - (51) « parochianos diligenter visitare ecclesiam » (1592); « festa servari » (1595); « sunt et aliquot raro ad templum venientes, quos et denuntiabit (pastor) si se post monitionem non emendent » (1598); « sunt tamen aliqui sepe a templo absentes, qui moniti dicant se ad alias ecclesias ire » (1599, 1600).
 - (52) « festa laudabiliter servari » (1593); « pastor dicit non exacte servari festa; ballivus loci dicit festa mediocriter servari » (1595).
 - (53) « passim a parochianis festa violari » (1593); « ab omnibus festa violari, potissimum cum in loco non fit officium divinum... » Vooral de vrouwen van de wijk Gremberghen bezoeken weinig de kerk (1595).
 - (54) « Curatus optaret melius festa a suis subditis servari » (1593); « festa servari » (1595).
 - (55) « multi parochiani negligenter visitant ecclesiam » (1592); « pastor putat passim festa ab omnibus violari » (1593).
 - (56) « festa non omnino exacte observari » (1593).
 - (57) « plures parochianos tempore hujus pastoris tardiores fuisse in frequentandam ecclesiam, ob negligentiam et defectum pastoris » (1592).
 - (58) « festa optaret (pastor) melius servari » (1593).
 - (59) « super excessum dicit (pastor) tam hic quam in Dickele plures parochianis violare festa et negligentes esse in frequentatione officii divini » (1592).
 - (60) « plurimos hic esse qui frequenter a divinis absunt » (1597, 1598).
 - (61) « aliqui deberent frequentius adire templum » (1596).
 - (62) « pastor... dicit parochianos raro frequentare templum » (op de dag van de Kerkwijding waren geen 20 mensen in de kerk) (1593); « festa non debite servari » (1593).
 - (63) « festa passim violari » (1593); « festa non exacta servari » (1595).
 - (64) « non servari debite festa passim » (1593).
 - (65) « quoad violationem festorum dicit (pastor) omnes fere parochianos tam hujus parochiae quam aliaeve (S.-Maria-Latem), sibi crediturum pro libitu violare festa, eo quod a multis annis fuerunt impuniti » (1592).
 - (66) « quosdam frequentius se a templo absentare » (1596).
 - (67) « diebus festis pauci veniant ad templum » (1596); « quod pene est his in partibus commune malum » (1597); « sunt qui frequenter absunt a divinis » (1597, 1599).
 - (68) « conqueritur pastor paucos ad officium divinum comparare, atque pagum multum olim fuisse infectum... non exacte festa servare » (1593). Soms om de maand, soms om de 6 weken wordt hier dienst gedaan (1593).
 - (69) « festa non exacte servari » (1593).
 - (70) « parochianos valde negligenter visitare ecclesiam et dies festos in messe violare » (1592).
 - (71) « quosdam raro frequentare ecclesiam, presertim rectores fabricae et pauperum et scribum... alii sunt qui sepius se absentant » (1593).
 - (72) « quosdam rarius frequentates ecclesiam » (1596).

De zondagsrust wordt vooral gedurende de oogsttijd niet nageleefd te Dikkele (73), Hermelgem (74), Mater (75), Melden (76), Nederzwalm (77), Paulatem (78), St.-Kornelis-Horebeke (79) en Zegelsem (80). Te Schorisse (81) en te St.-Denijs-Boekel (82) blijven de mulders tegenover deze kerkelijke wet in gebreke. Te Schorisse werd de zondagsrust eveneens gestoord door klopjachten, waarbij tal van parochianen de mis verzuimden (83).

Ook in deze dekenij zijn een drietal parochies die geen mis hebben op zon- en feestdagen, wat het mishoren voorzeker niet ten goede komt. In dit geval zijn op het einde van de 16^e eeuw de parochianen van Nedereename, die om mis te horen naar Ename moeten (84), deze van Nukerke (85) en St.-Denijs-Boekel.

Op sommige plaatsen werd meer belang gesteld in de herbergen als in de goddelijke diensten, waartegen nochtans door de kerkelijke overheid, hierin gesteund door het burgerlijk gezag, stelling werd genomen (86). Beerlegem (87) en Etikhove (88) worden hier speciaal

-
- (73) « curatus... putat interdum grana ad molendinum diebus festis et dominicis deferri » (1593).
- (74) « (pastor) dicit plures parochianos hac estate violasse dies festos, praesertim quemdam Adrianum de Wandele violasse festum S. Matthei, patroni loci » (1592).
- (75) Verschillende « ex praecipuis » onderhouden ten tijde van de oogst de zon- en feestdagen niet (1592).
- (76) « in messe autem aliquos carrucare, non tamen durante officio divino » (1592).
- (77) « Joannes de Wandele violasse festum Sⁱ Matthei, patroni, etiam tempore divini officii et... sibi respondisse » (1592).
- (78) « in messe passim operabatur in festo Bartholomei, metuentes pluviam » (1593).
- (79) « parochianos plures in messem operare in fructibus terrae ad congregandos in horreum » (1592); « in messe festa non exacto servantur » (1595).
- (80) Stephaan de Pessemier onderhield het feest van O.L. Vrouw Hemelvaart niet en werkt op zon- en feestdagen (1592).
- (81) « Petrus van Helleputte tempore divini officii diebus dominicis molit » (1593).
- (82) De baljuw Adriaan van Helleputte maalt op zon- en feestdagen, tot bij de aanvang van de mis (1598).
- (83) « Arnoldus de Vos, magnus venator comitissae, habitans in Segelsem, singulis pene dominicis, etiam in magnis festis convocat suos, etiam tempore divini officii ad venationem, multos a divinis avocans » (1593).
- (84) De mensen wonen de mis bij te Ename (1593, 1595); men vraagt het herstel van het koor « ut possent interdum incolae cum pueris audire missam » (1595); in de winter kunnen vele vrouwen niet naar de kerk komen (1598).
- (85) « rarissime ibidem celebrari... ita ut populus aliquoties frustratur tam sacro quam concione Verbi Divini » (1592); « festa putat curatus servari, quibus tamen diebus rarius ad templum conveniunt » (1596).
- (86) Aanvulling Prov. Conc. van 1574: « Quoad deambulationes in ecclesiis aut foro, aut alio publico loco, sub Sermone, vel Divino Officio, et frequentationem tabernarum praedicto tempore, requiratur Gubernator ut Edicta Imperialia, et Regiae Majestatis desuper edita velit renovare, et curare ut stricte mandentur executione (Plura fuerunt Regia edicta saeculo 16 et 17 edita pro sanctificatione Dominicorum Festorumque dierum... » (De Ram, I, blz. 199).
- (87) « a quibusdam eo tempore (officii divini) in tabernis potitare » (1595).
- (88) « Ballivus... festa violet, diebus dominicis tempore officii divini in tabernis potitet » (1595, 1596), evenals verschillende andere (1595, 1596).

genoemd.

Te Ronse gaat, ten nadele van de goddelijke dienst, een door de kerk verboden markt door (89).

De toestand was dus, wat het mishoren betreft op zon- en feestdagen, het minst gunstig in de dekenij Ronse.

b. De Paasplicht.

De gelovigen, die hun paasplicht niet vervulden, behoorden tot de uitzonderingen. Voor de meeste onder hen vond het in gebreke blijven tegenover deze kerkelijke verplichting, haar oorzaak in het feit dat zij niet bereid bleken vrede te stichten met een gewezen vijand. Dit wijst er op dat de meeste gelovigen het toen nog ernstig meenden met het berouw en het goed voornemen hun leven te beteren. In de meeste dorpen telt men er één of twee.

Wat de *dekenij Aalst* betreft, telt men voor het einde van de 16e eeuw, onder de 17 genoemde niet-paashouders 14 mannen en 3 vrouwen, w.o. één die in konkubinaat leeft en 5 omwille van ruzie.

Te Impe (90) en te Wanzele (91) waren er verschillende gelovigen die in 1598 aan de paasplicht niet voldeden, gezien hiertoe in de parochiekerk geen gelegenheid werd geboden; hetzelfde deed zich in 1599 voor te Hillegem, waar de meeste parochianen hun Pasen niet hielden, omdat er geen pastoor was.

In het *distrikt Ronse* wordt de paasplicht minder trouw nagekomen. De deken geeft ongeveer honderd gevallen aan, w.o. 15 vrouwen, 40 ruziemakers en 10 gevallen, waarin het gaat om overspel, konkubinaat of zedeloos leven. In 1596 zijn er te Schorisse «enkele», evenals in 1593 te St.-Denijs-Boekel. Te Beerlegem blijft de baljuw Joannes de Groote en de armmeester Joannes Causse in gebreke (1596), te Paulatem de kerkmeester Petrus Stevens (1596), te Kerkem de kerkmeester Willem van Kerchove (1595), te Melden enkele Franssen, een drietal dronkaards en «eenen oolickaert» (1599).

(89) «festa non bene servari praecipue in parvo foro francisie, ubi diebus dominicis et festis venduntur calcei et linea et hujusmodi, ... passim fit ab omnibus in parvo foro habitantibus (1595, 1596); «conqueritur etiam curatus, quod magistratus non prohibet deambulationes in foro tempore divini officii, diebus dominicis et festivis» (1596, 1597).

(90) «deprehendi etiam paucos fuisse qui in paschate communicaverunt aut erant confessi, non obstante quod frequenter praemoniti essent, ut ad vicinam ecclesiam de Leda percipiendorum sacramentorum gratio excurerent, quod cum minus factum intelligerem, serio monui et mandavi ut se in futurum Pentecostes festum prepararent me tum aliquem Alosto emissurum qui eorum confessione exciperet et sacrum Eucharistiam administraret, ... contra negligentes et id facere recussantes sine aliqua dissimulatione et curia procedatur» (randnota: «si qui in pentecoste non communicarent, denuncientur») (1598).

(91) «mandavi illis ut pro divinis audiendis ac sacramentis suscipiendis vicinam ecclesiam a Leda adirent, cujus pastori eos commisi, sed negligentiores eos esse audio et intellexisem in novissimo paschate paucos communicasse, quare monui ut se in festum pentecostes diligenter prepararent» (de deken zou iemand sturen) (1598); dezelfde bemerking in 1599.

Ook in deze dekenij valt een verbetering waar te nemen tegenover de beroerde tijd, zelfs al blijken sommige gegevens niet helemaal nauwkeurig en soms wel wat te optimistisch, zoals uit de volgende periode duidelijk blijkt.

In de *dekenij Geraardsbergen* is de toestand niet zeer verschillend van deze in het distrikt Aalst. Van de 28 vermelde niet-paashouders zijn er slechts 5 vrouwen; in 10 gevallen gaat het om ruzie en in 3 om overspel.

Voor wat het Land van Aalst betreft, stelt men over het algemeen geen belangrijke afwijkingen vast wat de paasplicht aangaat, zelfs niet in de dekenij Ronse, het meest door de « nieuwe leer » aangetast.

c. De *Huwelijksmoraal*.

Deze periode vertoont geen verschijnsel speciaal verschillend van de vorige of van de volgende. De gewone aspecten van menselijke zwakheid komen ook alsdan in beperkt getal voor. Hier een overspelig man of een man (sinds vele jaren) levend in konkubinaat; ginds een weduwe, die een kind verwacht of heeft van een gehuwde of van een soldaat.

Te Melle leefde de baljuw in overspel (1592); te Schorisse is het de mulder Frans van Helleputte, gehuwd, die een vrouwenloper is (92); te Welden houdt de plaatselijke griffier Jacobus Pessemier er een verdachte verhouding op na met een gehuwde vrouw (1596); de gehuwde Marcus de Nul (1611) of de Mil (1613) van Nederbrakel zit op minstens drie verschillende dorpen met een kind; te Steenhuize heeft de gehuwde Joannes van Vorde alias Speelman 3 kinderen met een bijzit (1594, 1598); te St.-Blasius-Boekel woont een arme « hoer », met verscheidene kinderen van verschillende mannen, « die haar kinderen draagt aan de kerkdeur » (1602); te St.-Maria-Horebeke heeft de gehuwde Adriaan van Malderghem kinderen met verschillende vrouwen (1597, 1598); te Schorisse leeft een man met zijn bijzit, van wie hij verschillende kinderen heeft (1595-1600).

Ook op zedelijk gebied was de streek van Ronse het minst voorbeeldig, wat een gedeeltelijke verklaring vindt in het feit dat hier enkele gevallen voorkomen, waarbij de man hier en de vrouw in Holland vertoeft, zo Arnoldus Verstichelen van St.-Maria-Horebeke (1597), Richard de Hont van Munkzwalm (93) en Kristofoor Adam van Meilegem, die met verschillende vrouwen te doen heeft (94). Op sommige plaatsen, als b.v. te Leupegem (95), maken « hoeren », die het vooral op de soldaten gemunt hebben, het dorp op zedelijk gebied onveilig.

(92) « violet passim mulieres » (1593).

(93) « habitat cum concubina », van wie hij 5 of 6 kinderen heeft (1592-1614).

(94) « multos parochianos scandalose vivere propter Christophore Adam, qui relicta uxore (die in Holland is, 1593), cum diversis carnaliter conversatur » (1592).

(95) « ...non scandalosas incolas, praeter quasdam meretrices, quae causa militum ad hunc pagum confluunt » (1597).

Deze overtredingen werden veelal door de vingers gezien, soms ook wel bestraft. Zo liep een in overspel levend man van Berchem voor de kerkelijke rechtbank te Brussel een boete op van één pond groot (1595), terwijl te Elst Joannes de Lay vulgo Papegoyken, die als verloofde met een vrouw leeft, die hij evenwel niet huwt (1598, 1603), bedreigt wordt met de galeien (96).

Het was soms onmogelijk, voor vreemdelingen, te weten of zij al dan niet gehuwd waren. De deken van Aalst signaleert een geval te Wichelen, waar Adrianus Jacobsen, vreemdeling, huwde, al was hij vermoedelijk reeds gehuwd (1592).

2 §. De Gezindheid tegenover de Kerk.

Tussendoor lichten de dekens de sluier op van de gezindheid der bevolking tegenover de Kerk. Terecht mag worden verondersteld dat alles normaal is, wanneer niets bijzonders wordt aangemerkt; slechts de vurige of de lauwe houding van de gelovigen krijgt een speciale vermelding.

Als vurig en goed van inborst worden genoemd de inwoners van Aaigem (97), Amengijs (98), dat een heropleven van het geloofsleven kent, Appelterre (99), Burst (100), Denderleeuw (101), Dikkele (102), Nederename (103), Nieuwerkerken (104), Oudegem (105), Overboelare (106), Roborst (107), dat mag als voorbeeld gesteld worden voor het Ronsese, Schendelbeke (108), dat een voorbeeldige bevolking heeft, die zelfs op de niet verplichte dagen mis hoort, St.-Antelinks (109), St.-Lievens-Esse (110), Waarbeke-Nieuwenhove (111) en Welle (112).

Als lauwe en onverschillige gelovigen worden aangegeven deze

-
- (96) « Joannes de Lay, vel ad tiremus mittatur, vel aliter coerceatur » (1602).
 - (97) « populus simplex et bonus » (1604).
 - (98) « in pago a multis annis non fuisse talem populi pietatem, devotionem et melium mutationem » (1604).
 - (99) « satis bona communitas, uti pastor declarat » (1599).
 - (100) « pastor dicit subditos esse simplices et bonos » (1595).
 - (101) « populus dicitur bonus et ecclesiae Romanae obediens » (1605).
 - (102) de parochianen zijn goed (1599).
 - (103) goede katholieken (1595).
 - (104) « populus bonus et simplex est » (1604); « populus hic est valde rectus et in omnibus semper fuit suo pastori obedientissimus » (1605).
 - (105) « populus est hic simplex » (1605).
 - (106) « ut sacerdos sic populus sine querela » (1604); « populus bene afficitur ecclesiae ac suo pastori » (1607).
 - (107) « populus hic bonus et non est in districtu Rothnacensi communitas melior hac » (1604).
 - (108) « subditi valde modesti » (1606); « accedentes ecclesiam non solum dominicis et festivis diebus, sed etiam privatis diebus divinum officium frequentantes » (1607).
 - (109) « subditi bone indolis, modesti et ecclesiae in omnibus bene affecti » (1605).
 - (110) « populus valde addictus ecclesiae (1607) « populus satis docilis si discrete regeretur » (1623).
 - (111) « parochiani multi afficiuntur ecclesiae, potissimum ab anno quo habuerunt administratorem » (1607).
 - (112) « populus hic bonus et simplex est valde et incorruptus » (1606).

van Baardegem (113), Denderwindeke (114), Dikkelvenne (115), Elst (116), waar de bevolking zich heel weinig bekommert om een interdikt, integendeel men zou het als een gunst beschouwen in de onmogelijkheid te verkeren mis te horen, Ename (117), Erondegem (118), Erpe (119), Impe (120), Mater (121), Meerbeke (122), Melden (123), Moortzele (124), Munkzwalm (125), Parike (126), Ressegem (127), Ronse St. Pieter (128), Rozenaken (129), Semmerzake (130), St.-Denijs-Boekel (131), St.-Maria-Latem (132), waar tal van vernielers der naburige kerken wonen (133), Teralfene (134), Volkegem (135), Voorde (136) en Welden (137).

Te Zegelsem verandert de bevolking van de categorie van de ijverigen naar deze van de onbezorgden (138).

- (113) « videntur mihi incolae parum ecclesiae addicti » (1598).
 (114) « est populus durae cervicis, parum afficitur ecclesiae et negligentior in observatione festorum » (1608).
 (115) « non est erga divina affectum » (1604).
 (116) « ... verosimiliter non curabunt incolae interdictum, cum plerique malent nunquam fieri officium, neque dolerent si non fieret » (1597).
 (117) « ... plures parochianos... tardiores fuisse » (1592).
 (118) « deservitor dicit valde enim ad divina esse tepidum » (1604).
 (119) « ... erga divinum cultum melius affectos esse cuperet (pastor) » (1605).
 (120) « ... de templo ejus minos videtur esse sollicitudo » (1596); « ... ecclesiarum negotio parum sunt cordi... » (1598); « sed cum omnino rustica haec gens sit et agrestus, vix rationibus ad ea quae exequi debet (nl. het herstel van de kerk) induci potest » (1607); « H. Brusselis, pastor, vir doctus ac modestus, qui impios illos paulatim convertit » (1614).
 (121) « notabiliores sunt frigidi » (1595); « nullus in populo erga ecclesiam affectus » (1604).
 (122) « pastor dolet incolas... nihil ad restaurationem fabrice praestare, sed omnia ex beneficiorum proventibus accipere » (1604).
 (123) « aliquot frigidi catholici » (1618).
 (124) « hic nulla parochianorum erga templi reparationem sollicitudo » (1606).
 (125) « incolae pauperes, nec erga ecclesiam affectae » (1601).
 (126) « populus parum afficitur divinis rebus », ... ter oorzake van de verwaarlozing door de pastoor (1607).
 (127) « populus non est ita humilis et bene... erga clerum aut ecclesiam » (1607).
 (128) « in communitate erga fabricam exiguus affectus » (1612).
 (129) « sunt frigidi » (1610).
 (130) « incolae durae cervices » (1592).
 (131) « sunt incolae hujus loci... non multum affecti religioni, sed renussi » (1607); « communitas parum ecclesiae addicta » (1608).
 (132) « videt (pastor) non esse in hac parochia affectum aliquem erga ecclesiam » (1595); « ecclesia habet... adjutores paucos » (1613).
 (133) « intelligit (pastor) enim hujus loci incolas in his turbis auctores fuisse demolitionum ecclesiarum vicinarum » (1595).
 (134) « gens ad divina tarda » (1596).
 (135) « nullum esse affectum in incolis erga fabrica » (1595).
 (136) « incolae satis apparent ingrati erga ecclesiam » (1602); « ingrati et tenaciores omnes erga ecclesiam » (1604, 1605); « populus negligens erga divina » (1607).
 (137) « ecclesia pauperima maxime cum inter incolas non est erga ecclesia ullum affectum » (1604); « multi hic gali et pauperes; flandri plerique ad heresim proni » (1612); « incolae boni non sunt cum multi ad heresim tendunt hic nati; sunt aliquot Galliae familiae, quae hereticae non sunt, sed rudi christiani » (1613).
 (138) « decanus commendat apud omnes diligentiam horum incolarum » (om de ijver waarmee zij hun kerk herbouwen) (1595); « incolae sunt negligentes » (1600).

Als ruziëstokers komen in aanmerking de parochianen van Okegem (139) en Moorsel (140), terwijl dezen van Welden gekend zijn om hun opstandigheid en kettersgezindheid (141) en dezen van Idegem bekend staan als vechtersbazen (142).

Dat ook St.-Martens-Lierde minder trouwe parochianen telt, blijkt uit het feit, dat gedurende de troebelen, door inwoners van het dorp sommige kerkelijke zaken werden weggenomen en verkocht (1598).

3 §. De Gezindheid tegenover de Protestantse Hervorming.

De houding van de gelovigen in het Land van Aalst tegenover de hervorming is zeer verschillend naargelang het distrikt. Op de meeste plaatsen zijn enkele kettersgezinden, slechts in de dekenij Ronse kan er sprake zijn van een ketterse insijpeling. De meeste verdachten zochten trouwens een veiliger onderkomen in het buitenland, vooral in Noord-Nederland.

a. De Dekenijen Aalst en Ninove.

Te *Aaigem* wordt als zeer verdacht, ja als propagandist (1595) genoemd, Livinus van der Eecken, die in 1604 weg is; na hem Martinus van Welle, die alleen reeds als verdacht wordt aangewezen, « gezien hij van Welle is » (1613) (143); te *Aalst* waren enkelen verdacht van ketterij (1619), die het vóór de gerechtelijke uitspraak veiliger vonden naar Holland uit te wijken (1621); een verdachte te *Appels* vluchtte naar Zeeland (1595); te *Denderleeuw* waren er enkelen die een bijbel bezaten en zelfs de baljuw werd door de pastoor ongegrond verdacht (1612); in 1618 zwoer het hoofd van de ketters de ketterij af en legde de katolieke geloofsbelijdenis af, maar haar dochter, die dit weigerde te doen, vertrok naar Holland; de oude weduwe Gudula Snel (82 jaar), die zich schuil hield, overleed in 1623 in de omgeving van Antwerpen. Ook te *Erondegem* was er een verdacht van ketterij (1600). Te *Iddergem* waren enkele ketters, o.m. het gezin van Daniel van der Vincke, dat naar Holland uitweek (1612). Voornoemde Daniel was een propagandist voor het Anabaptisme en maakte ook Martinus Laureys (20 j.) afvallig (144). Een drietal verdachten, die

(139) « plures obmurmuratores, etsi non sint jam exacte vitae ut deberent » (1576).

(140) « gens rustica in praesentia mea (decani) semper est querelosa et multa promittit », maar doen niets (1607); « populus... rixationibus multum addictus » (1608).

(141) « haec parochia valde est dissoluta, male audit et multi hereseos suspecti » (1593); « incolae hic prae reliquis refractorii » (1597); « curatus dicit, etsi nulli notantes nunc scandalosi, tamen si aliqui denundiandi essent, omnes essent denundiandi, cum parum valent » (1601).

(142) « videtur hic pagus ferax pugnacum, frequenter enim pugnatur, potissimum tum per francos villicorum famulos, qui se tempestive ut non capiuntur, fugam capescere solent » (1599).

(143) « quia ex Welle oriundus est, non procul ab Erregem, ubi Anabaptistas deprehendi » (1613).

(144) Martinus Laureys verklaarde aan de deken tot de dood toe in het nieuw geloof te volharden (1613); hij werd in ballingschap gestuurd (1613).

wel trouw zwoeren aan het katoliek geloof (1619), zochten achteraf hun heil in de vlucht naar Holland, nl. Egidius van Dam (17 j.) (1620), Petrus van Geyt (20 jaar) (1620) en Egidius Rogman (1622). Eveneens te *Impe* verblijft een verstokte ketter, nl. Adriaan van Brussel (1619), die ketterse boeken uitleende; hij vluchtte om aan de kerker te ontsnappen (1620) en week in 1621 naar Holland uit. Te *Kerksken* keerde Egidius van den Eynde uit Holland terug en zwoer de ketterij af (1617); te *Lede* verbleef Mevrouw van Wachtendonck, ketterse, die nooit ter kerke kwam (1619) en in 1620 te Antwerpen overleed; de andere verdachten van ketterij namen in 1621 de vlucht. *Liedekerke* bleek een zeer verdachte plaats (145), al gedroegen alle gelovigen zich uiterlijk als trouwe katolieken (1599) en kon de pastoor geen bepaalde personen als kettters aanwijzen; te *Oudegem* was Richard van den Hove ketttersgezind en vluchtte naar Holland (1592); te *Vlekkem* vond Arnoldus Batens het veiliger in Holland (1621) en was Martinus van Bale eveneens kettters; de ketterij kwam hier vanuit *Vlierzele*, waar vele jonge kettters waren (1620). Te *Wichelen* zag men een gevaar in de herhaalde komsten van een kettters Antwerps handelaar Romoldus Oyen (1619, 1622); te *Wieze* was één ketterse familie (1615), die in 1623 de katolieke geloofsbelijdenis aflegde.

In sommige gevallen gaat het om louter vermoedens, die hun oorsprong vinden in het gebrek aan vurigheid bij de geloofsbeleving. Aldus te *Baardgem* (146), te *Burst* de familie van de baljuw (147) en te *Lede* (148). Sommige verdachten en beschuldigden blijken onmiddellijk bereid de katolieke geloofsbelijdenis af te leggen, o.m. te *Borsbeke*, waar Philippus de Bruyn wordt beticht, omwille van zijn broeder, als ketter in ballingschap gestuurd (1618); te *Denderleeuw* wegen vermoedens op een jongeling in 1605 en op vrouw *Callebout* in 1622.

Voor de dekenij Aalst blijkt slechts de streek *Denderleeuw-Liedekerke-Iddergem* door de ketterij besmet en meer bepaald door het Anabaptisme.

b. De Dekenij Geraardsbergen.

Te *Baaigem* komen een paar kettters voor, nl. Martinus Roels alias *Temmerman*, die eveneens zijn broer *Joannes* beïnvloedt (1574); te *Deftinge* is er een ketterse vrouw (1596), die zich in 1598 met de Kerk verzoent, maar achteraf opnieuw ontrouw wordt (1602); in 1614 is zelfs de koster *Joannes* van den Haute zo verdacht, dat hij in zijn dienst wordt geschorst. Te *Hemelveerdegem* is *Livinus* de *Wettere* besmet door de ketterij (1618); te *Meerbeke* overlijdt in het katoliek

(145) « nullus dicit (pastor) se nosce scismaticum aut hereticum, quamquam locus a multis sit suspectus » (1599, 1606); vooral *Joannes Schoonjans* wordt terecht zeer verdacht (1600).

(146) « opinio multorum esse quosdam non esse satis sanos in fide, ... in divina negligentiores » (1604).

(147) « domus sive familia illa dicebatur pastore semper heresis suspecta fuisse » (1608).

(148) *Egidius Goyvaert*, *Niclaus* vulgo de *Pijpe* en zijn echtgenote *Elisabeth d'Hont*, hielden hun pasen niet, « dicuntur heretici » (1608, 1609, 1611).

geloof een van ketterij verdachte (1599); te *Moerbeke* bezit de ketter Kristoffor Ponceau een Psalmboek met ketterse aantekeningen (1600); te *Onkerzele* staat een soldaat op het boekje der verdachten, gezien hij zijn Pasen niet hield (1600, 1604), maar in 1605 is alles in orde. Te *Ophasselt* wegen sterke vermoedens op Livinus de Wettere en zijn echtgenote (1613, 1614); te *Parike* houden Joannes de Poortere en een paar anderen het met de Anabaptisten (149); te *Zandbergen* vertrekt de door de deken opgeroepene verdachte Livinus de Werckemaker naar Aksel, waar hij zich laat inschrijven, terwijl zijn familie hier blijft (1611, 1613); te *Zarlardinghe* verblijft een vrouw van Deftinge, die verdacht is van ketterij (1605).

De dekenij van Geraardsbergen kent geen speciale besmettingshaarden.

c. De Dekenij Ronse.

In dit distrikt treft men op verscheidene plaatsen kettters aan en sommige dorpen blijken zelfs erg aangetast door de Hervorming.

Er zijn kettters te *Berchem* (1597); te *Dikkelvenne* heeft de geuzentijd een nadelige invloed uitgeoefend op de parochianen en vooral Guilielmus Causse blijkt besmet door de ketterij (150); te *Edelare* treft men een vrouw aan, die uit Holland is teruggekeerd en de kerk niet bezoekt (1599); ook Kornelius Hoebeke (1610), evenals Bernard de Meyere (1615), wordt verdacht van ketterij. Te *Elst* wordt de armmeester Petrus Gossie, die weinig naar de kerk komt en wiens ouders kettters waren, als vermoedelijke ketter aangegeven (1600). Zowel *Ename* als *Nederename* werd van elke ketterse smet gezuiverd, dank zij de ijver van pastoor Dionisius Nijs (1593). Te *Etikhove* wordt kettterswerk verricht door de Anabaptist Egidius de Looze, vader van de dorpsgriffier (1595, 1596), die geheime vergaderingen houdt en anderen tot de dwaling tracht te brengen (151); na hem werd de ketterse werking nog voortgezet, vooral in de omgeving van Ronse, waar ketterse bijeenkomsten plaats vonden, welke op Sinksen door de schepenen werden gestoord en waarbij in het huis van Andreas van den Abeele ketterse boeken werden aangeslagen (1613). Zeger Sevens (1613), Hermes Puerniet f. Jacobi (1614, 1617), Andreas van den Abeele en zijn twee knechten (1615, 1617) en nog verschillende anderen verdacht van ketterij hielden er hun Pasen niet. Te *Hermelgem* vertrok de ketter Henricus Restins samen met zijn katolieke vrouw en kinderen naar Holland (1616), terwijl Godfried Pessemiers en zijn

(149) « dicuntur celebrasse ab aliquot mensibus conventiculum, sed non probatur » (1621).

(150) « super fidem parochianorum dicit (pastor) a tempore Gueseorum, qui Vrijbuitorum dicuntur, multos parochianorum negligenter visitare ecclesiam et precipue quendam Guilielmum Cousse, qui hereseos suspectus omnino reliquit ingressum ecclesiae et frequentationem divini officii » ... Hij antwoordde aan de pastoor thuis te bidden (1592).

(151) « Egidius de Looze, hereticus, vir senex (1595), et pro tali haberi vult, numquam templum frequentat, non confitetur, tenet clancularius congregationes quibus multis a fide catholica divertere conatur; in tabernis disputet de materia religionis » (1596). De baljuw Judocus van Cleyen liet de gevangenen Egidius de Looze ontvluchten (1597).

echtgenote Maria Kervijn ook van afwijking van het katholicisme worden verdacht (1616); ook de *Kerkem* treft men een paar ketterse gezinnen aan, die naar Holland uitweken (1613), terwijl Guilielmus van der Bruggen en Petronella van de Kerckhove hun ketterse bedrijvigheid voortzetten (1615); Guilielmus vertrok in 1616 naar Holland, maar keerde in 1618 terug. Te *Leupegem* werkt Anna van Nieuwenhuyze, echtgenote van Jakob Tavernier, als — « heretica pestilente » — verderfelijke ketterse (1595); in 1614 zijn er twee of drie verdachten in 1617 vermeerderd tot « enkele ». Te *Maarke* verrichten Joannes de Hondt en zijn echtgenote op godsdienstig gebied nadelig werk (1615), waarom hij door de baljuw in de boeien werd geklonken, maar toch weigert de katolieke geloofsbelijdenis af te leggen (1617); naar Holland uitgeweken, keert hij hier herhaaldelijk terug, zodat de deken in 1623 oordeelt dat hij definitief dient opgesloten te worden. *Mater*, waar de inwoners de hand sloegen aan hun eigen kerk (152), is zeer erg door de ketterij besmet (153) en telt sinds jaren vele kettters (154), waarvan in 1615 nog enkele families verdacht blijven; te *Meilegem* is slechts Joannes van Crombrugghe verdacht van ketterij (1616). Ook *Michelbeka* telt enkele kettters, die de biecht versmaden (1613), o.m. Frans Cueterick, die naar Holland wil uitwijken (1612), Jaspar de Staercke, die de jeugd verderfelijk beïnvloedt en, door het magistraat van Zottegem als ketter veroordeeld, uitweek naar Holland (1616), terwijl enkele verdachten overblijven (1618). *Munkzwalm* telt slechts een paar personen van ketterij verdacht, nl. Lucas Haussins en zijn echtgenote, uit St.-Denijs-Boekel (1592); in 1616 is Andreas van de Walle verdacht. Te *Nederzwalm* neemt een ketter het vooral tegen de Mis op (1596). Te *Nukerke* zijn de afwezigen van de biecht talrijk, w.o. vele kettters (1613), o.m. Joannes Pot, David van der Donct, Joannes Vereyst en echtgenote (1615); Joannes Puerniet en familie, evenals Petrus Ardenois vertrokken naar Holland (1616), alwaar zij in 1617 overleden. Te *Ronse St. Maarten* vertrokken in 1611 twee of drie families naar Holland, die bij het begin van de Vasten vergaderden en de bijbel lazen; talrijk zijn dezen die niet biechten, hetzij uit ketterse overtuiging, hetzij uit verwaarlozing (1612, 1614, 1616). Op *St. Pietersparochie te Ronse* ontbreekt het evenmin aan verdachten en kettters, nl. Petrus Bafkens en zijn echtgenote, Petrus van den Hole, Petrus Pot en Ludovicus Caille (1597); in 1611 vertrekt nog een gezin naar Holland, maar vele verdachten blijven (1612), o.m. de ketterse propagandist Georgius Vlaminck en zijn gezin, Adriaan de Roze en familie (1614); deze laatste vertrekt naar Sluis in 1615; Arnold de Clercq weigert de katolieke geloofsbelijdenis af te leggen (1615, 1617). Te *Rozenaken* zijn geen kettters, maar vele lauwe katolieken (1614); te *Schorisse* is Joannes Walraet sinds 9 jaar een verderfelijke ketter (1595) en zelfs in 1612 zijn hier nog enkele besmette families, terwijl Joannes van Brembosch met zijn moeder naar Holland trekt en zijn

(152) « Cemiterium cum templo per inhabitantes prophanatum » (1593).

(153) « pagus amplissimus est et totius districtus maximus, maximo heresi et dissolutis moribus infectus » (1595).

(154) « plurimi valde heresi infecti et pro talibus semper incolae hujus pagi habiti sunt ab hominum memoria » (1595); « multi ad heresim proni et talem ubique hi incolae habent nomen » (1605).

vader, die katholiek wil blijven, hier blijft; in 1614 zijn er nog steeds kettters, van wie één naar Holland vertrok. Te *St.-Kornelis-Horebeke* is een verdachte wijk, waarvan de inwoners zelden naar de kerk komen (1612) en zelfs de baljuw van Schorisse en de schepen Arnold Ghesels gaan niet helemaal vrij uit (1624). Te *St.-Denijs-Boekel* zijn in 1595 « allen tot de ketterij geneigd » en weinig de kerk genegen (1612); hiervan blijven er in 1611 nog enkelen verdacht; het dorp telt gekende kettters, nl. Libertus Hanssens en familie, Paul Denis (1612), en blijft een haard van ketterse besmetting (1614, 1615). *St.-Maria-Horebeke* heeft integendeel geen met naam gekende kettters (1614, 1615). Te *St.-Maria-Latem* woonde Joannes Flanders, eigenaar van een papiermolen; hij was onder de geuzen, de eerste deurwaarder van de Raad van Vlaanderen; hij biechtte in 1596, na 20 jaar, uit vrees voor de prokureur-generaal en vertrok in 1605 naar Gent. Niet te verwonderen dat het dorp door de ketterij was aangetast (1597). Te *Volkegem* zijn er een drietal « harde », nl. Jacobus van der Hagen, Arnoldus Craye en Hermes de Meyere (1614) en nog een zeer verdacht gezin, nl. Joanna van Olant, weduwe, en haar zoon Egidius de Meyere, wiens broer naar Holland trok (1616), ook Jacobus van Hove vertoeft veel in Holland (1618). Ook *Welden* heeft zijn aandeel : onder de vele verdachten (1593, 1596), worden in 1595 genoemd Joannes van den Baze, voorheen kerkmeester, nu een verderfelijke ketter, die door zijn woord veel kwaad sticht in de parochie (155), Georgius van de Kerckhove (1596), Matthias Bauwens, wiens echtgenote in Holland woont (1596); de twee eerste zijn naar Holland gevlucht in 1597. De ketter Daniel van Cauwenberge draagt er zorg voor steeds vóór de pastoor bij de zieken te zijn (1598, 1602); de ingezetenen blijven besmet, terwijl de vele ingeweken Franssen katholiek zijn, maar ruw (1602, 1603, 1604). De ketter Joannes de Vrijere keerde met zijn echtgenote uit Holland terug (1612), maar blijft immer van de kerk weg, evenals Livinus Vlaminck en anderen (1614), die allen worden aangeklaagd (1615, 1616).

Uit wat voorafgaat blijkt dat het distrikt Ronse nog lange tijd een voor de Roomse Kerk besmet gebied blijft en dat slechts in de loop vān jaren de gevolgen van het Protestantisme hier zullen worden uitgewist, ... en dan nog zelfs nooit volledig, wanneer men weet, dat tot nog toe een kern van protestanten stand hield te *St.-Maria-Horebeke*, waar toen geen gekende kettters waren... En zou met die ketterse gesteltenis, die de geest en het hart van velen van de kerkelijke instellingen vervreemde, geen verband houden de liberale geest, die tot nog toe de streek van Oudenaarde-Ronse eigen is ?

d. De Dekenijen Oordegem en Oosterzele.

Te *Balegem* spreekt Petrus Bolle f. Adolphi ketterse woorden (1604); ook *Bottelare* blijft niet onbesmet, al vertrekken de Anabaptisten Nikolaus Hebbelynck en de echtgenote van Joannes de Keyser;

(155) « Concionem desiderat, non missam. Unde existens rector fabricae aliquoties impedivit ne vicecuratum posset Missam dicere » (ofwel was er geen wijn, ofwel geen hostiebrood) (1595).

bij Nikolaus Hebbelynck werd een vervalste bijbel gevonden (1612). Te *Hundelgem* zijn het de gebroeders Petrus en Livinus van de Walle, die de sakramenten misprijzen (156) en naar Holland uitwijken (1615); te *Lemberge* verklaart Ludovicus van Cerrebroeck sinds 40 jaar slechts naar de schijn zijn paasplicht te zijn nagekomen (1609) en vlucht naar Holland (1610); te *Munte*, waar sinds jaren de ketter Kristiaan Coolen leeft (1621), die ziek zijnde, de pastoor laat roepen, zich met de Kerk verzoent en vroom — « ut speratur » — sterft in de Heer (1623). Te *Schelderode* vertrekt de ketter Joannes de Waele (1609) naar Holland (1610); te *Scheldewindeke* houdt de ketter Lasarus de Backer, die bijna gans het Nieuw Testament van buiten kent, sinds verscheidene jaren zijn Pasen niet (1609) en vertrekt met zijn katolieke vrouw naar Holland; te *Vurste* vlucht de « vetteraerier » naar Holland (1610).

e. *De Dekenij St.-Lievens-Houtem.*

Oosterzele telt een ketter in de persoon van Joannes Gansberghe (1614); te *Vlierzele* treft men de verdachte Abraham Verhouwen aan, evenals de ketter Joannes Heyman f. Adriaan, die uit Frankrijk kwam (1614).

f. *De Opvattingen van de Kettters.*

Over het algemeen blijkt een misprijzen tegenover de Biecht en de H. Mis, die beide door de kettters en de verdachten werden verwaarloosd. Zo wil Gudula Snel, te Denderleeuw, in stervensgevaar, de H. Communie slechts ontvangen « nisi pastor ei daret sacramentum ut signum Corporis Domini » (1620); Joannes de Hondt te Maarke, die gevangen zit, verklaart niet te kunnen begrijpen « dat het Lichaam van Kristus aanwezig is in de Eucharistie » (1617); Jacobus X., te Nederzwalm redetwist over de Mis en verklaart « gans de bijbel te hebben doorlezen, zonder er een woord over de Mis te hebben in aangetroffen » (157). Catharina, de echtgenote van Mattheus de Wannemakere, te Deftinge, loochent de maagdelijkheid van O.L. Vrouw (1596).

g. *De ketterse Geschriften.*

Wanneer er gehandeld wordt over ketterse boeken, dan wordt slechts de bijbel genoemd, uitzonderlijk het Nieuw Testament en het Boek der Psalmen.

Te Aaigem werd een kettters schrift gevonden, zonder dat men

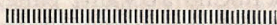
(156) « pastor de duobus fatribus videlicet Petro et Livino van den Walle, qui pertinaciter non velint obedire praeceptis ecclesiae et scandalose vivunt, utpote immiscentibus sese disputationibus quae laicos non decent et pertinaciter defendentibus quosdam articulos apertissime contra catholicam fidem. Non communicaverunt quia pastor illos non vult admittere propter periculum sacrilegii, de quo pastor moraliter certum est, quia sacramenta confessionis et S. Eucharistiae publice contemnunt » (1614).

(157) « ... disputasse de Missa et dixisse se perlegisse tota biblia et ne verbum Missae fieri mentionem » (1596).

evenwel kon vinden aan wie het toebehoorde, al wogen zware vermoedens op de koopman Livinus van der Eecken (1602); te Amengijs waren verschillende personen in het bezit van bijbels, zonder bisschoppelijke toelating (1615); te Bottelare vond de deken en vernietigde hij vervalste bijbels, door Nikolaus Hebbelynck gebruikt (1612); te Denderhoutem lasterde Egidius Talboom, in het bezit van een Vlaamse bijbel, « mala versionis », de pastoor; de deken nam deze bijbel mee; Egidius wou in 1602 een school openen, maar woonde in 1603 in de streek van Brugge. Te Hermelgem trof men een schrijver aan van ketterse vlugschriften (vermoedelijk Petrus Lerens), die met zijn vrouw naar « Caleti », volgens anderen naar Holland of Gent vluchtte (1603). Te Moerbeke werd bij Kristoffor Ponceau een Psalmenboek met muzieknoden of zangwijze van de kettters gevonden (158). Te Oosterzele was Joannes Gansberghe, die verdacht is in zake geloof, in het bezit van een kettters Nieuw Testament (1609). Te Wieze, waar verschillenden een Vlaamse bijbel bezitten, heeft de pastoor van Denderbelle het Nieuw Testament, dat Jeronimus Moortgat steeds thuis en in de kerk gebruikte, ontnomen, maar deze weigert nog naar de kerk te komen, zolang het boek hem niet werd teruggeschonken (1609).

IMPE.

J. de Brouwer.

Sint Rochus te Herzele

Vele bedevaarders komen jaarlijks op 16 augustus of één der volgende dagen de H. Rochus vereren in zijn kapel te Herzele.

Van waar dit vroom gebruik ?

In 1635 en 1636 werd de bevolking van Herzele geteisterd door een ware pestramp. De ziekte was zo verschrikkelijk, dat sommigen, om van die vreselijke brand verlost te zijn, in aalputten sprongen tot aan de hals. Noch priesters, noch leken dierven bij de zieken gaan en de overlevering vertelt dat de H. Communie door de vensters gegeven werd. Wie van de pest genezen was, kon gerust de zieken oppassen, want naar het schijnt, herviel er niemand in de ziekte.

In die vreselijke ramp, en ook later bij elke nadering van een besmettelijke ziekte, namen de Herzelenaren hun toevucht tot de H. Rochus, gingen op alle wijken rond om HH. Missen te laten opdragen ter zijner ere, om versiering aan te brengen bij zijn beeld: zij deden zijn beeld en H. Relikwieën uitstellen in de kerk en beloofden tot zijn eer een kapel te bouwen.

(158) « repertus est libellus Psalmorum cum notulis seu cantumore hereticorum » (1600).

In 1635 begon men aan de kapel te bouwen. De pest hield op. Nog in hetzelfde jaar waren de grondvesten der kapel gelegd.

Het volgend jaar echter bleef het werk hangen en de pest kwam weer, erger dan het jaar te voren. Dan wou iedereen seffens de kapel opgebouwd zien. Aanstonds reden verscheidene boeren naar Aalst, om de nodige stenen en kalk. Een volkssage verhaalt dat deze boeren (toen zij tussen Herzele en Ressegem kwamen op de plaats « Ter Leen », nu « eekbos ») uit Herzele een slinger vuur zagen omhoog vliegen en verdwijnen, zonder dat het donderachtig weder was. Het was, zegden ze, de pest, die met een slinger vuur uit de gemeente gevlogen was. Toen de boeren van Aalst wederkeerden, is er niemand meer van de pest gestorven, of ook daarna niet meer.

Deze kapel werd opgebouwd, toen Pieter Van Buggenhout, pastoor was te Herzele, op een half dagwand land, aan de kerk gegeven en dat later met lindebomen werd beplant. Sinds het bestaan der kapel noemt men deze wijk « Sint Rochuswijk » (vroeger zei men de Vierwechscheeden). Het opschrift op een steen in de voorgevel bevestigt de datum van de opbouw : « beloëft 1635, gemaect 1636 » en ook een opschrift op de boog van de deur : « (Extru)itur sancto 1636 quod votum est tempore pestis 1635 ». Vroeger stond op de voorgevel het jaarschrift : « RoCho JUVantI pangItē Deo sUperno VIVI-MUs (1635) ». In 1777 werd een nieuw altaar in de kapel geplaatst, waarop men las : « Tu eris in peste patronus. H. Rochus, bid voor ons. 1777 ». Dit altaar werd in 1873 door een ander vervangen.

In 1797, tijdens de Franse Revolutie, liep de kapel van Sint Rochus groot gevaar vernietigd te worden, want al de kapellen op Herzele waren reeds omvergeworpen, de kerk reeds ontheiligd en de klokken aan stukken geslagen. De kapel van Sint Rochus alleen (als wilde God tonen, dat het zijn absolute wil was, dat deze heilige op een bijzondere wijze vereerd bleef) ontsnapte als door een wonder aan de algemene verwoesting. Er zaten reeds twee fransgezinden op de kapel om ze af te breken, toen er verbod kwam van Maria Elisabeth Van Waeyenberghe, vrouw van Sebastiaan Van der Straeten, ontvanger van de Heer van Herzele, de graaf van Lichtervelde. Deze Mevrouw had de kapel van de Franssen gekocht om haar te kunnen vrijwaren van vernietiging. Beide goddelozen hielden zich dan tevreden met de klokken uit te halen en de twee armen van het kruis van de toren af te slaan, want volgens het nieuw bewind mochten er geen kruisen meer staan noch op kerken, noch op kapellen.

Van bij de opbouw der kapel, kwam men van wijd en zijd in beevaart naar St. Rochus om door de voorspraak van de heilige bevrijd te worden van pest, cholera, rode loop en andere besmettelijke ziekten. Nooit meer (tenzij in 1677) sedert het opbouwen der kapel heeft een ziekte te Herzele veel slachtoffers geëist.

In 1849 werd de parochie Borsbeke, gelegen op een kwartier van de St. Rochuskapel, door een verschrikkelijke cholera geteisterd, De zieken vonden bijna niemand om hen op te passen. Wie 's morgens

iemand ten grave droeg, werd 's avonds zelf naar zijn graf gedragen. Tot twaalf stierven er op vier en twintig uur en tot vijf in één huis; in het geheel drie en veertig in weinige dagen en dat in een gemeente, die toen nog geen duizend inwoners telde. Wat doen de Borsbekenaars in deze ellende. Dag en nacht was de St. Rochuskapel volzet met komende en kerende bedevaarders met het rozenhoedje in de hand. Zij gaan rond de kapel en doen er negen dagen lang HH. Missen zingen. Zij beloven jaarlijks een dankmis te doen zingen te Herzele binnen de acht dagen die volgen op zijn feestdag. Deze dankmis en bedevaart hebben de laatste maal plaats gehad op 18 augustus 1869; doch vele Borsbekenaars komen nog jaarlijks afzonderlijk bedevaarten naar de kapel van Sint Rochus. Eens dat de eerste HH. Missen in de kapel waren opgedragen, hield plots de ziekte te Borsbeke op.

Enkele jaren later (1854) komt de cholera Herzele zelf teisteren, bijzonder op de wijk « Dries ». Enkelen sterven, doch zodra de eerste pestmis gecelebreerd was, houdt de gesel op.

In 1885, bij de 250^e verjaring van de opbouw der kapel, werd zij hersteld.

Van bij de oprichting der kapel bestond ook de Confrerie van de H. Rochus en van de H. Barbara, maar deze kreeg haar benaming in 1646 en werd slechts in 1862 kerkelijk opgericht.

Buiten de kapel van de Stationstraat bezit de parochiekerk nog een oud en merkwaardig Sint Rochusbeeld.

In 1954 werd door de zorgen van Z.E.H. E. De Maeyer, pastoor-deken van Herzele, in de parochiekerk een zeer mooi glasraam geplaatst, dat de aanstelling verbeeldt van Sint Rochus als pestpatroon (De tekening is van de heer M. De Loore en glasschilder is de heer C. Van Hevele).

Nu nog blijft het Sint Rochusfeest een hoogdag voor Herzele. In de kerk is het op die dag Gedurige Aanbedding en is er ook een Hoogmis. In de namiddag gaat de processie met het H. Sacrament van de parochiekerk naar de Sint Rochuskapel, waar er gepredikt wordt. Van 16 augustus af worden in Sint Rochuskapel jaarlijks een reeks HH. Missen opgedragen, verdeeld volgens het aantal wijken en straten van Herzele. Een tweede reeks wordt daarna opgedragen in de parochiekerk. Na elk van deze HH. Missen wordt de Litanie van de H. Rochus gebeden en wordt er gezegend met zijn relikwieën (1).

Uit dit alles blijkt dat Herzele en de omliggende parochies steeds met een vast betrouwen gegaan zijn en nog gaan tot hun schutspatroon, de H. Rochus, om bevrijd te worden en te blijven van pest, cholera en alle andere besmettelijke ziekten.

ZONNEGEM.

G. de Smet.

(1) Al deze feiten zijn terug te vinden in het kerkarchief van Herzele.

De Kosterij te Lieferinge

In een register, dat betrek heeft op de heerlijkheid van Lieferinge (R.A.G., fonds Lieferinge, nr 43), komt een kopie voor nopens de plichten van de koster van Lieferinge. Bedoeld register werd begonnen in 1785. De kopie van dit stuk wordt hierna weergegeven.

VORWAERDE ENDE CONDITIE OM EENEN COSTER TE MACKEN

Inden jeersten dat de Coster sal bequaem ende gheleert sijn om schoel te houden int duyts ende int Latijn.

Dat oock de Coster selver in persoon de Costerije sal moeten bedienen, sonder eenen anderen te moghen krijgen in sijn plaetse, maer deselve Coster mach wel eenen onder scholmeester houden, die daer toe nut, bequaem ende geleert sal weesen, ende dat bij vrage ende advise vanden heer.

Item de voors. Coster sal schuldich ende gehouden sijn de kercke cuysbaerlijck ende eerlijck te onderhouden van sluyten ende onsluyten ten zekeren tijde, zoe dat behoort.

Noch sal de voors. Coster alle hoochgetijden ende ten minsten ten XIII daghen de kercke moeten vegen ende keeren in alle hoecken boven ende beneden daert van doen weesen sal.

Item de voors. Coster sal oock op sekere daghen de kercke vercierien met meyen, hier naer ghenoompt te weeten de mey dagen, Assensie dach, Pinxten dach, Sacraments dach, Ende beyde de kermis dagen, ende die meyen sullen blijven tot behoefve vander kercken.

Item de Coster en sal de kercke niet keren ten sij dat die eerst ende vooral bespraeyt sije met water, ende te taeffelen toegedaen.

Item alle feestdagen als men vesperen doet sal de Coster gehouden sijn de taefelen op te doene, ende binnen acht daghen daer naer wederom toe doen. Ende sal opte avonde vande feestdagen moeten beyaerden, beginnende ter halver elleven, ende durende totten elff uren: Ende oock tsavents, ende voirder hoochmissen altijt een halff uere.

Item alle sondagen ende heylichdagen tsmorgens sal de Coster moeten luyden een goede wijle om de gemeynte te moghen hooren ende naer der kercken en tijts comen.

Noch sal de Coster alle dage moeten noen luyden ten elff uren metter cleynder clocken maer inde vasten ende op vastedaghen moet hij noen luyden metter grooter clocken een goede poose.

Item alle uuytvaerden moet de Coster luyden de cleyn clocke, ende de vrinden vanden dooden, de groote clocke.

Item noch sal de Coster moeten alle woensdage donderdach ende saterdach eermen de gesonge misse doet een poose tijts beyaerden.

Item moet oock de voors. Coster het uurwerck onderhouden, stellen ende houden gaen soe dat behoort.

Item de Coster voors. sal noch gehouden sijn ten minsten alle mainden te schuren het wijwatervat metten appullen.

Item de Coster moet alle Sondach ende heylichdach tsavonts te gader luyden met beyde de clocken nader ouder costumen.

Item noch sal de Coster schuldich ende gehouden sijn alde sondage ende heylichdagen, oick die weeck missen woonsdach, donderdach ende Saterdag de missen te singen metten overock aen hebbende, Ende oock alle gefondeerde jaergetijden met misse ende Vigilie te helpen singen.

Item alser iemant zieck is vande inwoonders oft kinder keesten te doen, vrouwen inne te leydene, sal de Coster altijd bereet sijn bij dage ende bij nachte, ende den Prochiaen te advertieren ende te halene, als hij daer toe sersocht wordt.

Item allen den wijn ende broot dat men inder kercken behoeft moet den Coster besorgen, dat daer aff in gheen ghebreck en sijn, maer de kerckmeesters sullen wijn ende broot betalen.

Item tsavonts der sonnen onderganck ende smorgens ter sonnen opganck, sal de Coster moeten luyden een poose, Ende daer naer Ave Maria clock trecken drij reysen ende elcke reyse drij slagen op eenen cant.

Item de Coster sal altijd de Pelgrems inde kercke laeten om heur offrande te doene als hij daer toe versocht sal wordden.

Item tegens donder Blixem ende onweder sal de Coster altijd moeten luyden naer der ouder ghewoonten.

Item de coster sal schuldich sijn alle iaer op St Jans dach te brengen de sleutels vander kercken in handen vanden heer van Lieff., oft in absentie, sijnen Baillu, ende bidden dan voorts om den dinst vander Costryen te moegen bedienen.

Item oft den voors. Coster in eenighe ghebrecke ware van sijnen dinste, Ende de poincten clauselen ende conditien voors. niet niet en onderhiele soo mach de voors. heer den selven Coster altijd affsetten, alle tijden ende stonden vanden iaer, mits betalende den Coster naer advenant vanden tijde die hij ghedient sal hebben.

Item alle ornamenten der kercken aengaende sal de Coster loffelijck ende eerlijck bewaren ende onderhouden soo dat behoort.

Item alle ornamenten ende iuweelen sullen den voors. Coster onder beneficie van inventaris tsijnen aencomen geleverd wordden ende int affscheyden sal de voors. Coster die wederom met inventaris overleveren tsij goet oft quaet.

Item de voors. Coster sal moeten stellen goede ende sufficiente borge genoegh gegoit ende geerft sijnde binnen der heerlijkheyt van Lieff. ende daer onder bedwanckelijck dien borge hem stellende voort mis-

bruyck vanden Coster, ende offer eenige ornamenten iuweelen verduystert worden, dat selve quame bij qualijck toesien oft schulden vanden Coster datmen die schay sal moghen verhalen aenden borge, met heerlijcke ende parate executie, sonder eenighe rechtvorderinge daer over de dorven doen.

Item dat de voors. Coster ende Scholmeester egheen openbaer herberge en sal moghen houden om dat de huyslieden kinderen te beter moghen gheleert en gaede gheslaghen worden.

In dit register wordt ook melding gemaakt, eveneens in kopie, van de erve en de renten aan de kosterij verbonden.

- de erve is:**
- 1) een gelaag gelegen aan de plaats te Lieferinge (denkelijk de kosterij zelf)
 - 2) $\frac{1}{2}$ bunder land op « steeneberch » in de hoek nevens « t'cautergat vande Kerckgatvelde »
 - 3) $\frac{1}{2}$ bunder op « t houtenvelt »
 - 4) $\frac{1}{2}$ dagw. op het « Lieffringhenvelt »
 - 5) $\frac{1}{2}$ dagw. op de « molenberch »

De koster heeft ook de **$\frac{2}{3}$ van het tiende van het Broedergoed**, het ander $\frac{1}{3}$ behoort aan de parochianen. Dit tiende slaat op

2 b 2 dw 74 r op het Kerckgatvelt

2 b 2 dw op de molenberch

1 b + op al de hofsteden in de vijverstraat tot aan de beek op (d) waenschoof.

De renten die toebehoren aan de kosterij belopen

1° 12 sch 3 den van de Heer

2° 4 p. 4 den. in totaal die hij ontvangt van verschillende personen

3° in natura: 3 halve gansen, 3 viertelen haver, 2 sister haver, 1 zak 1 viertel koren (1 zak = 4 sister — 1 sister = 2 vaten — 1 vat = 2 viertelen).

De koster moest aan de heer 2 cap. 1 vat haver 12 sch.

Bedoeld register bevat verder nog :

- een lijst van de afkomst van de Heren van Lieferinge 1366-1777
- kopijen van Leen- en Cijnsboeken, zowel van de heerlijkheid van Lieferinge als van de Cure, de Kerk, de Armen, de Kapelnij van O.L. Vrouw
- een lijst der baljuws tot 1738
- kwartierstaten, met gekleurde wapenschilden, van de de Colins en hun aanverwanten
- nota's omtrent maten en gewichten van Ninove, Antwerpen en elders
- een kopie van het landcharter van Lieferinge van 1437 (uitgave bij De Potter en Broeckaert).

DE PINTE.

J. van Twembeke.

VERENIGING VOOR AALSTERS KULTUURSCHOON

VERSLAG UITGEBRACHT OP DE ALGEMENE VERGADERING VAN 17 DECEMBER 1960.

Op de voorgaande algemene vergadering van de VVAK, namelijk op 9 december 1959, werd ondermeer het woord gevoerd door de Schepenen Claus en Van Hoorick. Waar de eerste het speciaal had over de verdere restauratie van het Oud-Gasthuis, handelde zijn kollega voornamelijk over de aanstaande oprichting van het Cultureel Aktiekomitee en de organisatie van de «Veertiendaagse van de Kunst en de Cultuur te Aalst».

Deze beide punten breng ik hier slechts in herinnering omdat zij inderdaad de werking van de VVAK in het afgelopen jaar voor een groot gedeelte hebben bepaald.

Als verslaggever van de VVAK die van nabij de diverse activiteiten van onze vereniging heb kunnen volgen, kan ik gerust zeggen dat ook dit achtste werkjaar een goed gevuld programma omvatte.

Hier volgt dan een bondig overzicht van de belangrijkste activiteiten van de VVAK in het afgelopen jaar :

1. Onafgezien van de talrijke nuttige kontakten met het Schepencollege, werden in de loop van 1960 negen bestuursvergaderingen gehouden, die voor het grootste gedeelte in het teken stonden van de restauratie van het Oud-Gasthuis. Vanzelfsprekend volgt de VVAK aandachtig deze restauratiewerken die traag maar zeker evolueren in de gewenste richting.

Om nog meer belangstelling voor dit kunsthistorisch gebouw op te wekken, werd door de goede zorgen van de heer Fritz Courteaux, de geest en tevens het hart van onze vereniging, een studie gepubliceerd gewijd aan het ontstaan, de groei en de huidige restauratie van het Oud-Gasthuis.

Deze studie, gedrukt op 1200 eksemplaren, werd verspreid onder de leden van de VVAK, de Aalsterse onderwijsinstellingen en talrijke belangstellenden.

2. Door het Stadsbestuur werd de mening van de VVAK gevraagd in verband met het ontwerp van indeling van de Feesthalle.

Aangaande de herstelling en de verplaatsing van het standbeeld van Johannes Nepomucemus op de Houtmarkt zijn momenteel onderhandelingen aan de gang.

De VVAK gelukte er eindelijk in de geschiedkundige benaming «Popperodedries» te doen aanvaarden in vervanging van «Paperodedries».

Aan het flink-geslaagde Beiaardsfestival verleende de VVAK eveneens zijn raadgevende medewerking.

3. Voor het eerst sedert het ontstaan van de VVAK werd een

Zomerprogramma uitgewerkt bestaande uit geleide bezoeken aan de restauratiewerken van het Oud-Gasthuis, aan het kasteel «Ter Linden» en het domein «De Motte», aan de Handelsrechtbank, alsmede een autotocht naar Lessen met een bezoek aan de kunstschaten van het hospitaal «Notre Dame à la Rose».

Gezien de belangstelling voor dit initiatief besloot het bestuur van de VVAK nog dergelijke uitstappen en bezoeken te organiseren in 1961.

Reeds worden voorzien: bezoeken aan de kunstschaten van de Sint-Martinuskerk en van het Sint-Elisabethhospitaal, aan de kunstverzameling van Dr. Sierens, aan de Bloemenveilinghalle, de Handelsrechtbank en de nieuwe Watertoren.

Uitstappen naar Doornik, Moorsel en Baarddegem zijn ook in het verschieft; de leden van de VVAK zullen te gepaster tijde hieromtrent op de hoogte worden gebracht.

4. Gezien de steeds stijgende organisatiekosten besloot de VVAK voor de eerste maal een jaarlijkse toelage aan te vragen aan het Stedelijk en aan het Provinciaal bestuur, subsidie die eveneens zou worden gebruikt ter ondersteuning van diverse kulturele prestaties.

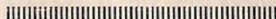
Tot zover, dit kort overzicht van de belangrijke gebeurtenissen uit het voorbije jaar.

Het bestuur van de VVAK houdt er aan nogmaals zijn dank te betuigen aan alle verenigingen en personen die door hun jaarlijkse lidmaatschapsbijdrage de werking van onze vereniging hebben gesteund.

Ook willen wij vermelden dat ons van verschillende zijden interessante opmerkingen en raadgevingen toekwamen; ze zijn een bewijs te meer van de ernst waarmede de VVAK zijn taak ter harte neemt.

Ons rest ten slotte uwe aktieve medewerking te blijven vragen, hetzij finantieel, hetzij moreel, ten bate van onze vereniging, die slechts effectief kan werken als ze gerugsteund wordt door de ganse Aalsterse gemeenschap.

Emiel van Schuylenbergh
Verslaggever van VVAK.

UIT HET VROEGERE VOLKSLEVEN

Een gestolen koe

Bij Jan van Dommele te Parike werd in 1700 een zwarte koe gestolen «langs den lemen muur van de stal» en verkocht voor 6 pond VI. Men had het spoor van mens en dier gevolgd tot Everbeek. Op de markt aldaar was de koe verkocht geworden aan de meid van meier Bovigny. In de zaak is ook sprake van het «Peperingsdal aen den kant van Parike» en iemand zei «dat gij u **brouw** (nu nog dialektisch in Brabant **braa** of **brao**) en ick hebbe hem daarmede (met een mes) **getoeckt**». (R.A.B., Dross. nr. 254).

C.T.

HET LAND VAN AALST

Tweemaandelijks tijdschrift

Voorzitter : Dr H. Vangassen, Steenweg op Denderhoutem, 53, Ninove
(tel. (054)316.15).

Beheerder : Albert van Lul, de Nayerlaan, 51, Brussel 19
(tel. (02)44.61.22).

Redaktiesekretaris : E.H. J. de Brouwer, pastorijs, Impe
(tel. (053)233.61).

Recensiedienst : E.H. V. Gaublonne, pastoor, Gottom
(tel. (051)630.80).

Ruildienst : Marcel Cornelis, Dwarsstraat, 21, Denderleeuw.

Prijs van het jaarabonnement voor leden : 100 fr., voor steunende leden : 200 fr. en voor ereleden : 500 fr., te storten op de postrekening « Het Land van Aalst », nr 5869.11. Gewoon losnummer (25 fr.) te bestellen bij de beheerder en te storten op voornoemde postrekening.

INHOUD VAN Nr. 2

1961

<i>J. de Brouwer</i> — Bijdrage tot de Geschiedenis van het Godsdienstig Leven en de Kerkelijke Instellingen in het Land van Aalst tussen 1550 en 1621 (met kaart) (vervolg)	57
<i>G. de Smet</i> — Sint Rochus te Herzele	97
<i>J. van Twembeke</i> — De Kosterij te Lieferinge	100
<i>E. van Schuylenbergh</i> — Verslag van de V.V.A.K. over het werkjaar 1960	103
<i>C.T.</i> — Een gestolen koe	104